

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“Azərbaycan Respublikasında idxal-ixrac qiymətlərinin
tənzimlənməsi mexanizmi və onun təkmilləşdirilməsi məsələləri”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

Rəsulov Arif Aydın

BAKİ – 2020

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“Azərbaycan Respublikasında idxal-ixrac qiymətlərinin
tənzimlənməsi mexanizmi və onun təkmilləşdirilməsi məsələləri”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı:

İxtisaslaşma: “İqtisadi nəzəriyyə”

Qrup: 12

Magistrant
Rəsulov Arif Aydın

Program rəhbəri

Program rəhbəri

Kafedra müdiri

BAKİ - 2020

“Mechanisms of regulation of import-export prices in the Republic of Azerbaijan and issues of its improvement”

Summary

The urgency of the research: One of the most important tasks today is to improve the structure of the country's economy, to create new economic priority areas, to make significant progress towards the creation of alternative export and import routes and to enhance the efficiency of integration into the global economy. In this regard, the improvement of mechanisms for the regulation of export and import prices of the Republic of Azerbaijan requires first and foremost the problems arising in this area.

Purpose and Objectives of the Study: The aim of the study is to identify the main mechanisms of valuation in the Republic of Azerbaijan. There are a number of tasks set to achieve this goal:

- 1. Determining the model of import and export policy favorable for the Republic in the context of the economic crisis, as well as their economic priorities. Consideration of import and export operations as an integral part of the state's foreign policy. To analyze and compare different import and export policy models based on the experience of the CPS;**
- 2. Statistical and dynamic study of the structure and regulation of imports in Azerbaijan;**
- 3. study of scientific conceptual issues of regulation of import potential;**
- 4. Justification of the importance of import optimization;**
- 5. Determining priority directions for expanding export potential;**
- 6. Definition of the legal framework of the country price regulation mechanism and directions for its improvement based on international experience.**

Research methods used: Observations, descriptions, as well as imagination and comparison methods have been widely used in the research process.

Research results: In the modern era, our country needs to pay attention to price regulation and currency stability, and stimulate development that replaces imports and further increases its export potential. The study identified the conceptual basis of pricing mechanism, world experience and national realities in Azerbaijan, and the areas and limits of price regulation in economic regulation. The study highlights the economic policy aspects of export growth, pricing issues in export and import operations, and the positive and negative impact of price regulation on the development of the national economy.

Scientific-practical significance of results: Azerbaijan as well as the regulation of export and import potential is contained. The current state of foreign trade of the Republic was analyzed and mechanisms of export-import regulation were evaluated.

Keywords: price, import, export

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
AR	Azərbaycan Respublikası
AB	Avropa Birliyi
Aİ	Avropa İttifaqı
BMT	Birləşmiş Millətlər Təşkilatı
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul
İEÖ	İnkişaf Etmiş Ölkələr
İH	İnfilyasiyanın Hədəflənməsi
ÜTT	Ümumdünya Ticarət Təşkilatına

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	6
I Fəsil. AZƏRBAYCANDA İDXAL-İXRAC ƏMƏLİYYATLARINDA QIYMƏTLƏRİN FORMALAŞMASININ NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI.....	10
1.1. Respublikada qiymətlərin formalaşma xüsusiyyətləri və ixrac əməliyyatlarında qiymətəmələgəlmə məsələləri.....	10
1.2. Ölkədə idxal əməliyyatlarında qiymətlərin formalaşmasının və onun tənzimlənməsinin elmi-konseptual əsasları	24
II Fəsil. AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATINDA İDXAL VƏ İXRAC QIYMƏTLƏRİNİN TƏNZİMLƏNMƏSİNİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİ VƏ ONUN TƏHLİLİ	30
2.1. Azərbaycanda idxalın strukturu və tənzimlənmə tendensiyasının təhlili	30
2.2. Respublikada ixracın artırılması üzrə iqtisadi siyasətin prioritet istiqamətləri	38
III Fəsil. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA İDXAL VƏ İXRAC QIYMƏTLƏRİNİN TƏNZİMLƏNMƏSİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ YOLLARI	47
3.1. İEÖ-də idxal və ixrac qiymətlərinin tənzimlənməsi təcrübəsi və onun respublikada iqtisadi tətbiqi yolları.....	47
3.2. Ölkədə qiymətlərin tənzimlənməsi mexanizminin hüquqi bazası və onun dünya təcrübəsi əsasında təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.....	57
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	67
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYATIN SİYAHISI	69
Şəkillərin siyahısı.....	73
Cədvəllərin siyahısı	73
Diagramlar siyahısı	73

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Qiymət amili istehsal üçün maddi-texniki resursların əldə edilməsindən başlayaraq bütövlükdə geniş təkrar istehsal prosesinə qədərki bütün mərhələlərdə əhəmiyyətli rol oynayır. Bütövlükdə məhsulun istehsalçıdan reallaşdırılmasına qədərki mərhələlərdə, daha doğrusu geniş təkrar istehsalın bütün həlqələrində qiymət nisbətləri yüksək təsir gücünə malikdir. Araşdırmalardan belə nəticəyə gəlinir ki, geniş şəkildə təkrar istehsalda gəlirlərin yenidən bölüşdürülməsi nəticə etibarilə məhsulun yaradılmasında iştirak edən subyektlər arasında əlaqələrin, habelə qiymətin strukturunda mənfəət və xərclərin xüsusi çəkisi arasındakı nisbətlərin dəyişməsinə də təsir göstərir.

Müstəqillikdən bəri ölkəmizin üzləşdiyi ən vacib iqtisadi problemlərdən biri sayılan ölkənin dünya iqtisadiyyatına integrasiyasının təşkil edilməsi, xarici ticarət əlaqələrinin yaradılması, ixracın səviyyəsinin yüksəldilməsi və onun əlverişli şəkildə reallaşdırılmasıdır. İlk illərdə respublikamızın iqtisadiyyatı böyük ölçüdə idxaldan asılı idi və zaman keçdikcə bu dərin böhran prosesləri iqtisadiyyatın üstünlük təşkil etdiyi bölgələrdə müşahidə edildi. Ancaq hal-hazırda milli iqtisadiyyatda sürətli bir inkişaf var, milli iqtisadiyyatımızın dünya iqtisadiyyatına integrasiyasında böyük irəliləyiş əldə edildi və ticarət-iqtisadi əlaqələri olan ölkələrin sayı 150-ə çatmışdır. Beləliklə, bu illər müddətində idxal və ixrac isə getdikcə artmışdır.

Dünya Bankının məlumatına görə, Azərbaycan orta gəlir qrupunda qalmaq istəsə, ildə 5000 manat ÜDM istehsal etməlidir, nəticədə qeyri-neft sahəsində orta illik 6.5 faiz artım tələb edir. Bu məqsədlə Azərbaycan həm idxal əvəzedicilərinə, həm də qeyri-neft ixracatına üstünlük verməlidir. Qeyri-neft ixracı kənd təsərrüfatının və bu sahədə qida istehsalının əsas istiqaməti hesab olunur. Əlavə olaraq, Azərbaycan xidmət sektorunda (maliyyə və bank, İKT, turizm və s.) ixrac imkanlarını daha da genişləndirə bilər.

Xarici ölkələrə ixrac olunan malların əsas hissəsini yeyinti məhsullarından, aşağı dərəcəli metallardan və onlardan düzəldilən plastik, rezin, rezin və məmulatlar,

kimya məhsulları, incilər, qiymətli daşlar və metallardan düzəldilən məmulatlar və onların məmulatları ixrac edilmişdir. Eyni zamanda, çay, bitki yağları, konservləşdirilmiş meyvə və tərəvəz də Azərbaycandan ixrac olunan məhsullardandır.

Hal hazırkı dövrdə integrasiya proseslərinin getdikcə artması dinamikası milli iqtisadiyyatımızı qlobal iqtisadiyyatın ayrılmaz hissəsinə çevirir. Günümüzün ən aktual problemlərindən biri, ölkəmizin müqayisəli üstünlük sahələrində ixtisaslaşması, bu sektorlarda beynəlxalq rəqabətqabiliyyətli məhsulların istehsalı və milli iqtisadi inkişafa xidmət etmək üçün xarici ticarət strategiyalarının qurulması olmuşdur.

Problemin qoyuluşu ilə öyrənilmə səviyyəsi. Bu günün ən vacib vəzifələrindən biri ölkə iqtisadiyyatının strukturunu yaxşılaşdırmaq, yeni iqtisadi prioritet sahələr yaratmaq, alternativ ixrac və idxal yollarının yaradılması və dünya iqtisadiyyatına integrasiyanın səmərəliliyinin artırılması istiqamətində mühüm irəliləyişlər əldə etməkdir. Bu baxımdan, Azərbaycan Respublikasının ixrac və idxal qiymətlərinin tənzimlənməsinin həyata keçirilməsi bu sferada yaranan problemləri göstərir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Respublikamızda qiymətmələgəlmənin əsas mexanizmlərinin müəyyən olunmasıdır. Bu məqsədə çatmaq üçün bir sıra vəzifələr vardır:

- ✓ İqtisadi böhran şəraitində Respublika üçün əlverişli idxal və ixrac siyasəti modelinin, habelə onların iqtisadi prioritet istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi. İEÖ təcrübəsinə əsasən müxtəlif idxal və ixrac siyasəti modellərinin analizi və müqayisə olunması;

- ✓ Azərbaycanda idxalın strukturu və tənzimlənmə tendensiyasının statik və dinamikə əsasən tədqiqin reallaşdırılması;

- ✓ idxal potensialının tənzimlənməsinin elmi konseptual məsələlərinin öyrənilməsi;

- ✓ İdxalın optimallaşdırılması vacibliyinin əsaslandırılması;

✓ İxrac potensialının genişləndirilməsinin prioretit istiqamətlərinin müəyyən olunması;

✓ Ölkədə qiymətlərin tənzimlənməsi mexanizminin hüquqi bazası və onun dünya təcrübəsi əsasında müəyyənləşdirilməsi.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Azərbaycan Respublikasında qiymətlərin formalaşması xüsusiyyətləri, idxal və ixrac siyasəti, idxalın strukturu və dinamikası, ixrac siyasətinin əsas istiqamətləri hesab olunur. Tədqiqat idxal və ixrac əvəzedici modellər, eləcə də onların Azərbaycan reallıqlarına yararlı olmağını öyrənir.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsası. Respublikamızın və eləcə də, xarici alimlərin əsərləri və konsepsiyalar, eyni zamanda məqsədlərə çatmaq istiqamətində və digər məsələləri ilə əlaqədar müxtəlif iqtisadçıların, alimlərin söylədiyi fikirlər, xarici saytlar və ədəbiyyat vasitələri, Azərbaycan alimlərinin elmi-tədqiqat əsərləri, həmçinin mövzu ilə əlaqəli dövlətin qüvvədə olduğu normativ və hüquqi aktlar təşkil etmişdir.

Tədqiqatın metodları: Tədqiqat prosesində müşahidə, təsvir və həmçinin təsəvvürlərin formalaşdırılması(qavarama) və bununla yanaşı müqayisə metodlarından geniş şəkildə istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın elmi praktiki əhəmiyyəti. Beynəlxalq ticarət əlaqələri və dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası, eləcə də ixrac-idخال potensialının tənzimlənməsi məsələləri haqqında müəyyən qədər geniş məlumatlar öz əksini tapmışdır. Respublikamızın xarici ticarəti müasir vəziyyəti təhlili edilmiş və ixrac-idخال tənzimlənmə mexanizmləri qiymətləndirilmişdir.

Tədqiqat işinin strukturu. Girişdən, üç əsas fəsil, altı yarım fəsildən, eləcə də nəticədən və ədəbiyyat siyahısından təşkil olunmuşdur.

I Fəsil- iki yarım fəsildən təşkil olunmuşdur. Birinci fəsildə Respublikada qiymətlərin formalaşma xüsusiyyətləri və ixrac əməliyyatlarında qiymətəmələgəlmə məsələləri, ölkədə idxal əməliyyatlarında qiymətlərin formalaşmasının və onun tənzimlənməsinin elmi-konseptual əsasları haqqında ətraflı məlumat verilmişdir.

II Fəsil - iki yarım fəsildən təşkil olunmuşdur. Bu fəsil “Azərbaycan iqtisadiyyatında idxal və ixrac qiymətlərinin tənzimlənməsinin mövcud vəziyyəti və

onun təhlili” adlanır. Fəsildə Azərbaycanda idxalın strukturu və tənzimlənmə tendensiyasının təhlili, Respublikada ixracın artırılması üzrə iqtisadi siyasətin prioritet istiqamətləri barədə ətraflı şəkildə bəhs olunmuşdur.

III Fəsil - iki yarım fəsildən təşkil olunmuşdur. Fəsildə İEO-də idxal və ixrac qiymətlərinin tənzimlənməsi təcrübəsi və onun respublikada iqtisadi tətbiqi yolları, ölkədə qiymətlərin tənzimlənməsi mexanizminin hüquqi bazası və onun dünya təcrübəsi əsasında təkmilləşdirilməsi istiqamətləri haqqında ətraflı şəkildə məlumat verilmişdir.

Girişdə isə mövzunun aktuallığı əsaslandırılmış, dissertasiyanın elmi yeniliyi müəyyən edilmiş, tədqiqat işinin işlənmə dərəcəsi, eləcə də məqsəd və vəzifələri qeyd edilmiş və onun elmi-praktiki əhəmiyyəti əsaslandırılmışdır.

Buraxılış işinin yekununda aparılan təhlillərdən əldə olunmuş nəticələr təqdim olunur.

I Fəsil. AZƏRBAYCANDA İDXAL-İXRAC ƏMƏLİYYATLARINDA QIYMƏTLƏRİN FORMALAŞMASININ NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Respublikada qiymətlərin formalaşma xüsusiyyətləri və ixrac əməliyyatlarında qiymətəmələgəlmə məsələləri

Qiymətlərin formalaşması ölkədə sosial-iqtisadi inkişafın tənzimlənməsində və sosial ədalətin təmin olunmasında da mühüm əhəmiyyəti vardır. Kiçik istehsalçıların böyük inhisarlardan qorunması, onların çoxalması və inkişafı üçün şərait yaratmaq, böyük inhisarların qarşısını almaq və yüksək inhisar qiymətlərinin məqbul şəkildə həyata keçirilməsinin qarşısını almaq, əhalinin qiymət səviyyələrini maksimum və minimum qiymətlərlə tarazlaşdırmaq müəyyən məhsullar və konfigurasiya etmək qiymətlərin birbaşa inzibati qərarına daxildir.

Qiymətləndirmənin nə dərəcədə bacarıqlı və düşünülmüş şəkildə qurulduğundan və buna görə şirkətin qiymət siyasətinin nə dərəcədə yaxşı düşünülmüş olması onun kommersiya nəticələrindən asılıdır. Qiymətləndirmənin mahiyyəti, bazarın bir hissəsini ələ keçirmək, müəyyən bir məhsulun qiymət baxımından rəqabət qabiliyyətini təmin etmək və mənfəətin həcmi müəyyənləşdirmək üçün malların və xidmətlərin qiymətlərinin nəyə ehtiyac olduğunu müəyyən etməkdir. Düzgün qiymət siyasətini tətbiq etdiyiniz zaman qazancın miqdarını müəyyənləşdirmək asandır.

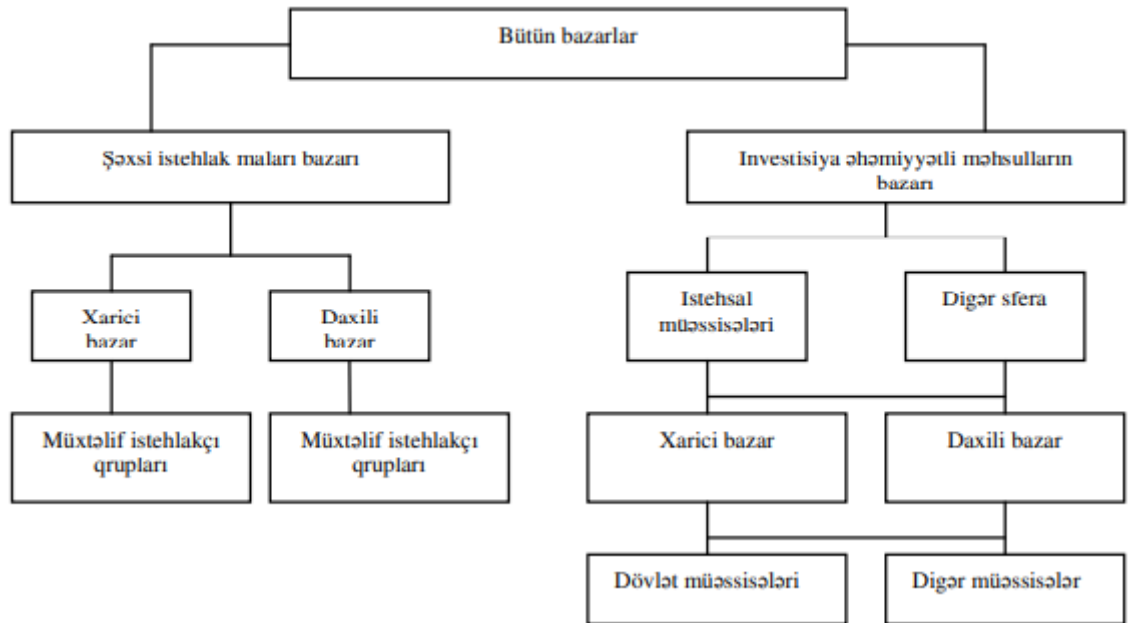
Qiymətləndirmə, əsas qiymət amilləri, standartlar və dinamika əsasında fərdi ehtiyatların və məhsulların bütövlükdə dəyərinin formalaşması prosesidir. Qiymətləndirmənin əsas prinsipləri bazar qiymətlərinin sosial zəruri əmək xərclərinə nisbətliliyi, qiymət amillərindəki dəyişikliklərin qiymət sistemində vaxtında əks olunması, istehsal şəraiti, bazar şəraiti, istehlak mülkiyyəti nisbətləri nəzərə alınmaqla gəlirlilik təmin edilməsidir (Авдокушин Е.Ф., 2001, с.652).

Bəzi mətbuat və iqtisadi ədəbiyyatlar milli iqtisadiyyatımızın bazar qanunları ilə tənzimlənən bir iqtisadiyyat olması, hər şeyin təklif və tələb ilə idarə edilməli olduğunu və bunun iqtisadi inkişaf üçün əsas olduğunu söyləyirlər. Bu doğru

yanaşma deyil. İqtisadiyyatın modellərindən biri kortəbii inkişaf, təmiz bazar qanunlarına əsaslanan tənzimlənən bir iqtisadiyyat və hər şey təklif və tələb prinsipinə əsaslanan düşünmək düzgün deyil. Bazar iqtisadiyyatı yelkənli və sükanla müqayisə edilə bilməz.

Bazar iqtisadiyyatı cəmiyyətin ümumi olaraq inkişaf modelini tənzimləyən bir iqtisadiyyatdır. İnsanlara və dövlətə nəzarət olmalıdır. Dünyanın hər ölkəsində bu cürdür. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, tənzimlənmənin ən vacib xüsusiyyətlərindən biri qiymətdir. Bütün ölkələrin başqa iqtisadi qolları ilə birlikdə qiymət mexanizmi və qiymət siyasəti ilə ümumi iqtisadi və sosial vəziyyəti tənzimləyir və yaxşılaşdırır.

Şəkil 1: Bazarların təsnifatı

Mənbə: Çudakov A., Qiymətlər və qiymətin əmələ gəlməsi, 2009, s.61

Statistik məlumatlara əsasən deyə bilərik ki, hazırda özəl sahənin xüsusi çəkisi ölkəmiz üzrə ÜDM-da 80%-dir. Əlbəttə ki, həmin imkanlarla müqayisə olunduğu zaman azdır və bu özəl sahə gələcək zamanlarda getdikcə inkişaf edəcəkdir. Əsasən bu işdə prezidentimiz İ.Əliyev cənablarının sahibkarlar ilə görüşü zamanı yaranan problemlərin həllində böyük rolu olacaqdır. Belə ki, həmin görüşdə ölkəmizdə sahibkarlığın inkişafı zamanı kütləvi problemlərin olduğu və onlara lazım olan şəraitin yaradılmadığı ortaya çıxdı. Prezidentimizin göstərişi ilə qısa bir zaman

çərçivəsində əmələ gələn problemləri həll etmək və sahibkarlara üçün lazım olan şəraitin yaradılması üzrə konkret əmrlər verildi və həmçinin, böyük tədbirlər planının hazırlanması tövsiyyə olundu (Azərbaycan xarici ticarət əlaqələri: 2004-2008-ci illərdə tərtib olunmuş məcmular 2010, s.30).

Sahibkarlığın formalaşması və inkişafındakı ölkəmizin mühüm problemlərindən qiymət siyasətidir. Qiymət, ölkədə iqtisadi və sosial inkişafın davamlı tənzimləndiyi, maraqların uyğunlaşdığı sektoral inkişafı üçün şərait yarandığı iqtisadi bir qoldur. Qiymət həm iqtisadi, həm də sosial inkişafı gücləndirə və yavaşlaya bilər. Buna görə düzgün qiymət və qiymət siyasətinin düzgün tənzimlənməsi çox vacibdir. Qiymət onu yaradan obyektiv amillərə və konkret reallığa əsaslanmalıdır.

AR Nazirlər Kabinetinin 30/12/2005 247№ li fərmanı ilə təsdiq edilən dövlət tənzimlənməsi tətbiq olunmuş qiymətlərin (tariflərin) formalaşması və həyata keçirilməsində ölkə nəzarətinin təmin edilməsi qaydaları ilə təsdiqlənmiş formaya əsasən subyektlər tərəfindən dövrü formada hər ilin hesabatları Tarif Şurasına təqdim edilir və həmçinin, materialların da təhlili reallaşdırılır (Atakişiyev M.C., Abbasov H.M., 2010, s.347).

Fikrimizcə, qiymət mexanizmi həmişə dövlətin nəzarəti altında olmalıdır və hər bir dövlətin öz qiymət siyasəti var. Qiymət siyasəti respublikada maraqların uzlaşdırılmasında, maliyyə mənbələrinin formalaşmasında, bölüşdürülməsində və balanslaşdırılmasında, sektorların və müəssisələrin iqtisadi əlaqələndirilməsində və kompleks inkişafında bütövlükdə milli iqtisadiyyatında mühüm rol oynayır.

Qiymətləndirmə iki elementdən ibarət olan idarəetmə sistemidir:

1. idarəetmə sistemləri;
2. idarə olunan alt sistemlər.

İdarəetmə alt sistemi (idarəetmə obyektı) qiymətlərin səviyyəsinə və məhsul və xidmətlərin qiymətinə aiddir. İdarəetmə subyektləri dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarəetmə orqanları, habelə idarəetmə qərarlarının işlənilib hazırlanmasını və

həyata keçirilməsini və idarəetmə obyektinə onun vəziyyəti haqqında məlumat əsasında təsirini təmin edən qurumlardır (Hümmətov X., 2008, s.10).

Qiymətin ölkə tərəfindən nəzarət olmadan sərbəst buraxılması, onun sadəcə olaraq bazar münasibətlərinə əsasən yaradılması və tənzimlənməsi, əlbəttə ki, iqtisadi böhran yaradaraq mühüm nəticə doğura bilər. Bu səbəbdən həm ictimaiyyət, həm də dövlət tərəfindən idarə edilməli və tənzimlənməlidir. Yuxarıda göstərilən tənzimləmə 2 istiqamətdə aparılır: birbaşa formada və yaxud inzibati formada; ya da iqtisadi metodlar.

Bütün ölkələrin inkişaf edilməsindən və mülkiyyət münasibətlərinin xarakterindən asılı olaraq, millətin adət-ənənədən və başqa xüsusi xüsusiyyətlərindən bu metodların əhatə çevrəsi və tətbiqi fərqləndirilə bilər. İEO-də ikinci üsula demək olar ki, ümumiyyətlə üstünlük verilir, həmçinin iqtisadi metodlarla tənzimləmə sferasında daha da genişlənir

Beləliklə, cəmiyyətin getdikcə inkişafı, həmçinin iqtisadi və sosial inkişafı artdıqca bütün ölkələrdə 2-ci metoda meyl daha da çoxalır və iqtisadi tənzimləməyə əsasən həmin istiqamətdə həyata keçirilir. Belə ki, iqtisadi üsullarla tənzimləmə demək olar ki, daha obyektiv və elmi cəhətdən əsaslandırılmış olan ümumi iqtisadi inkişafda qiymət mexanizminin balanslaşdırılmış və ümumilikdə iqtisadi inkişafın sivil yoludur. Burada iqtisadi və sosial inkişafın bəzi iqtisadi rıçaqlarından istifadə edilir və ümumi iqtisadi inkişafa, habelə qiymət mexanizminə təsiri kompleks formada diqqətə alınır.

Əlavə olaraq, ölkə qiymət komponentlərinə birbaşa təsir göstərməklə tələb-təklif və ictimai maraq arasındakı nisbi tənzimləyir. Məsələn, yaxşı maliyyələşdirilmiş pul və pul siyasətini həyata keçirmək, müvafiq vergi siyasətini izləmək, dövlət satınalmaları, xərcləmə tənzimləmələri, hökumət əsaslı investisiya siyasətlərini həyata keçirmək və müvafiq tətbiq etməklə məcmu təklif və tələb və qiymət səviyyələrinə birbaşa təsir göstərir. amortizasiya dərəcələri. Eyni zamanda, əksər bazar iqtisadiyyatı ölkələrində torpaq icarəsi, əmək haqqı sistemləri, gömrük

rüsumları, iqtisadiyyatdakı dəyişikliklər, reklam xərcləri və s. Qiymət səviyyələri kimi iqtisadi amillərin tələb arasındakı tarazlığı pozmağı hədəfləyir.

Beləliklə, dövlətin qiymət mexanizmi və eləcə də, qiymət siyasəti bütün mühüm iqtisadi inkişaf xüsusiyyətlər ilə birbaşa əlaqəlidir. Dövlətin ümumi olaraq iqtisadi inkişaf strategiyasının və habelə, siyasətinin ən zəruri tərkib hissəsidir. İqtisadi təhlil Azərbaycanın bu kimi məsələlərə xüsusi diqqət verdiyini və qiymət siyasətinin iqtisadi üsullarla tənzimlənməsi zamanı iqtisadi siyasətlərin çox böyük rol oynadığını göstərir.

Dövlətin iqtisadiyyata təsir etməsinin əsas növlərindən biri qiymətlərin tənzimlənməsi prosesidir. Qiymətlərin tənzimlənməsi ölkə tərəfindən səviyyə və onun nisbətlərinin ölçülməsi ilə və ya fərqli vasitələr ilə hüquq və maddi imkanlarından istifadə olunmasından asılıdır. Beləliklə, qiymət sistemi elə mühüm bir sektordur ki, onun iqtisadi bir mexanizm kimi formalaşmasında çox mühüm rolu vardır (Kazımlı X.H., 2008, s.430).

Göründüyü kimi, qiymət bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatının inkişafına və tənzimlənməsinə hərtərəfli təsir göstərən və xüsusi rol oynayan ən vacib amillərdən biridir. Deyə bilərik ki, iqtisadiyyatımız təkmilləşməsi və onun inkişafı qiymətlərin tənzimlənməsi funksiyası ilə güclənir və ölkənin iqtisadi siyasətində diqqət edilməlidir. Dövlət qiymət siyasəti sahəsində iqtisadi funksiyasını yerinə yetirməlidir.

1-ci sənəd respublikada sosial və iqtisadi inkişafın istiqaməti və dinamik inkişafı, özəl sektorun inkişafı üçün şəraitin yaradılması və müvafiq investisiya siyasətinin aparılması, pul və pul siyasətinin təşkilinə əsaslanmışdır. ölkədəki Azərbaycan həqiqətləri. Bir siyasətdən sonra bir vəzifə olaraq təklif olunur.

2-ci sənəd birinci sərəncamda göstərilən məsələlərin həllində, regional siyasətin düzgün inkişafının və ölkədə istehsalçı qüvvələrin hərtərəfli inkişafının təmin olunmasında, regional sosial-iqtisadi inkişafdakı ciddi bölgə ayrı-seçkiliklərinin aradan qaldırılmasında və yerli iqtisadi və səfərbərliyin aparılmasında əsas rol oynayır. sosial potensial. qəbul olunmuş mühüm dövlətin sənədidir. Bunun üçün

ölkədə effektiv sosial və iqtisadi islahatlar üçün hərtərəfli fəaliyyət planının işlənilməsi istənilir.

3-cü sənəd isə, hər iki proqramın ardınca iqtisadiyyatın inkişafını gücləndirmək, sahibkarlığa dəstək olmaq və əhəlinin həyat səviyyəsini yaxşılaşdırmaqdır. Əlbətdə ki, bu tədbirlərin həyata keçirilməsində ən vacib problemlərdən biri də müvafiq qiymət siyasətinə və ölkədə bazar münasibətlərinin keyfiyyətinə müvafiq qiymətin yaradılmasıdır.

Qiymət istehsal edən və istehlakçı olanların maraqlarını təmsil edən və cəmiyyətin bütün maraqlarını tarazlaşdıran və balanslaşdıran ən güclü iqtisadi mexanizmi sayılır. Bu çərçivədə qiymət mexanizmi iqtisadi inkişafın əsas dayaqlarından biri və ölkədə iqtisadi aktivlər və bölgələr arasında ədalətli iqtisadi münasibətlərin qurulmasında ən vacib şərtlərdən biri hesab edilə bilər. Buna görə, bütün ölkələrdə iqtisadi-sosial inkişaf etdirilməsi əsasında proqram işləyərkən, müxtəlif iqtisadi aktivlərin və bölgələrin inkişafına dair gözləntiləri müəyyən edərkən qiymət siyasətinə xüsusi nəzər yetirilməli və dövlətin iqtisadi siyasətin vacib bir parçası olmalıdır. Qiymət stimullaşdırıcı və tənzimləyici rolunu oynamalı və digər iqtisadi qollarla birlikdə ümumi inkişafa təkan olmalıdır.

Hal-hazırda respublikamızda qiymət siyasəti bazar iqtisadiyyatının standartlarına müvafiq formada təzədən qurulmuş və qiymətlər əsasında liberallaşdırılmış və həmçinin, onların səviyyəsi müəyyən edilərkən tələb və təklif prinsipinə çox böyük yer verilir. İndi köhnəlmiş sovet qiymət siyasətindən fərqlənərək bazar münasibətləri üzrə inkişaf edən təzə qiymət növləri tətbiq edilir ki, bu da bəzi əmtəə kütləsi elə bu qiymətlər üzrə həyata keçirilir.

Bu səbəbdən bazar iqtisadiyyatı müstəqil insan fəaliyyətinə əsaslanan iqtisadi inkişafın əsas formasıdır. Qiymət siyasətinə bir sıra rəqabətli qiymətlər verilir. Bu, müstəqilliyin ilk illərindən etibarən qiymətlərin liberallaşdırılması və eləcə də, sərbəst sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı qanun və qərarların qəbul olunmasıdır. Sərbəst bazar qiymətləri, əsas tələb və təklif, həmçinin digər marketinq elementləri respublikada bazar iqtisadiyyatının vacib xüsusiyyətlərindən biri kimi qəbul edilir.

Əlbəttə ki, bütün bunlarla birgə başqa dövlət əhəmiyyətli qərarlar və həmçinin, hüquqi normativ aktlar qəbul olunmuşdur. Belə ki, gələcəkdə konkret olan reallıqlardan asılı şəkildə yeni qanun və qərarlar qəbul olunacaqdır. Çünki bu obyektiv bir qanunauyğunluqdur və bu cür də olmalıdır. Qəbul olunmuş qanun və qərar, habelə normativ aktlar, ilk növbədə obyektiv reallıqlara uyğun olmalıdır və respublika iqtisadiyyatının xarakterinə müvafiq olmalı və digər yöndən beynəlxalq standartlara uyğun olmalıdır. Bunula yanaşı, müasir Azərbaycan iqtisadiyyatı da öz spesifikliyi ilə bərabər dünya iqtisadiyyatının mühüm bir tərkib hissəsi olmuşdur. Hal-hazırda Azərbaycan iqtisadiyyatı bir çox ölkələrin iqtisadiyyatı ilə bağlıdır və bu bağlılıq getdikcə artır.

Beləliklə, bu dövrdə aylıq IQI artımı 4,4% təşkil etdi. Bu, son səkkiz ildə müşahidə olunan ən yüksək aylıq inflyasiyadır. Qeyd edək ki, aylıq inflyasiya əvvəlki ilin eyni dövründə 1% təşkil edib. Aylıq inflyasiyanın kəskin artması nəticəsində istehlak qiymətləri 8.5% -dən yuxarı qalxmasına səbəb olmuşdur.

Əvvəlki aylardan fərqlənərək, hesabat olunan ayda aylıq qiymət artımına yalnız ərzaq məhsulları deyil, həmçinin qeyri-ərzaq məhsulları da daxil idi. Ərzaq məhsullarının qiyməti əvvəlki aya nisbətən 6,5 faiz və qeyri-ərzaq mallarına görə 1,1 faiz artıb. Bütün xidmətlərə gəldikdə, xidmət qiymətləri dəyişməyib. Xidmətlərin qiyməti əvvəlki illərə nisbətən 0,2 faiz və 0,3 faiz ucuzlaşmışdır.

İndi iqtisadiyyatda müşahidə olunmaqda olan inflyasiya proseslərinin təhlili zamanı görünür ki, oktyabr ayı zamanı IQI-nin kəskin şəkildə artımı qiymətlərə müsbət istiqamətdə təsir edən bir sıra amillərin eyni vaxtda aktivləşməsi ilə bağlı olmuşdur. İstehlak tələbi zamanı meydana gələn canlanma və dövlət tərəfindən enerji daşıyıcılarının və onların qiymətlərinin artırılması əsasında müzakirələrin aparılması ilə əlaqəli olaraq istehlakçıların da inflyasiya əsasında gözləmələrin bir xeyli çoxalması və beləliklə də, dünya bazarında neftin qiymətlərinin ortamüddətli bir dövrdə artım səviyyədə qalması sayəsində ticarət tərəfdaşı sayılan ölkələrdə

qiymətlərin yüksəlməsi kimi aparıcı olan çoxsaylı amillər indi iqtisadiyyatda inflyasiya proseslərinin aktivləşməsini şərtləndirir (<https://www.stat.gov.az>).

Bildiyimiz kimi, istehsalın quruluşunu təyin edən, mal kütləsinin paylanmasına, əhalinin rifah səviyyəsinə təsir edən qiymətlərdir. Ancaq az sayda menecer və mütəxəssis qiymət məsələsində inamla rəhbərlik edir. Qiymətləndirmə ən az başa düşüləndir, eyni zamanda bazar və firmaların münasibətlərindəki ən əhəmiyyətli cəhətdir. Qiymətləndirmə metodologiyası düzgündürsə, qiymət taktikası məqbuldur və qiymət strategiyası düzgün seçilmişdir. Bu bazar iqtisadiyyatı şəraitində istənilən ticarət müəssisəsinin uğurlu fəaliyyətini təmin edəcəkdir.

Qiymətləndirmə, təşkilatın məhsul və xidmətlərini satacağı qiyməti təyin etdiyi və müəssisənin marketinq planının bir hissəsi ola biləcəyi prosesdir. Qiymətləri müəyyənləşdirərkən müəssisə malların əldə edilə biləcəyi qiyməti, istehsal dəyəri, bazar yeri, rəqabət, bazarın vəziyyəti, marka və məhsulun keyfiyyətini nəzərə almalıdır.

Qiymət mexanizmi və əməliyyat mexanizminin düzgün təşkili və istiqamətindən asılıdır. Bu, təkcə qiymətin həvəsləndirilməsində deyil, həm də əlverişli iqtisadi münasibətlərin qurulmasında ən vacib iqtisadi qollardan biri olmalıdır. Belə ki, qiymətin mühüm funksiyalarından biri onun təşviqedici xüsusiyyətidir. Müasir dövrdə qiymət sistemi eyni dərəcədə vacib olmalıdır və bazar iqtisadiyyatının əsas xüsusiyyəti olaraq inkişaf etdirilməlidir.

Mülkiyyət münasibətlərinin inkişafı və sərbəst sahibkarlığın inkişafı ilə əlaqədar bu qiymətlərin tələb və təklif prinsipində formalaşması üçün hərtərəfli şəkildə şərait qiymətlərin yeni formalarını yaradır. Bazar qiymətləri əmtəə birjalarının vacib formalarından biridir.

Bazar münasibətlərinin inkişafı sərbəst bazar qiymətlərinin işləməsi üçün geniş imkanlar yaradır. Sərbəst bazar fəaliyyət göstərən bazar iqtisadiyyatına keçdikdə istehsalçıların əksəriyyəti iqtisadi fəaliyyətlərində müstəqil olacaqlar və istehlak mallarının istifadəsi tamamilə müstəqildir. İstehsal planlarını və satış üçün əmtəə məhsulunun həcmi qiymətləndirərək tələb və təklif səviyyəsini müstəqil

olaraq təyin edəcəklər. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində sərbəst qiymətlər əmtəə birjalarının mühüm növlərindən biri olmalıdır.

Sərbəst qiymət əsas növlərindən biri müqavilə qiyməti olduğu bilinir. Müqavilə qiymətləri, konkret iqtisadi şəraitindən, istehsal müəssisələrinin təsərrüfat fəaliyyətlərindən və eləcə də, təsərrüfatlararası iqtisadi münasibətlərin vəziyyətindən asılı olaraq qarşılıqlı fayda əsasında yüksək çevik və dəyişkən qiymət dəyişikliyidir.

İqtisadiyyatın hər bir sferasında müqavilə qiymətlərinin effektivliyinə böyük əhəmiyyət verilməlidir. Azad iqtisadi əlaqələrin göstəricisi olaraq milli bazar iqtisadiyyatımıza böyük dəstək verməlidir. Kənd təsərrüfatında bu mübadilə formasına böyük ehtiyac var, xüsusən kənd təsərrüfatının yeni formaları ortaya çıxdıqda və çoxmillətli iqtisadiyyata keçid gerçək olduğu zamanı ehtiyac yaranır. Kənd təsərrüfatı münasibətlərinin yeni formada qurulması və kənd təsərrüfatı təsərrüfatındakı gerçəkliklər təsərrüfatarası müqavilələrə, o cümlədən müqavilə qiymətlərinə əsaslanaraq mal mübadiləsinə böyük ehtiyac yaradır.

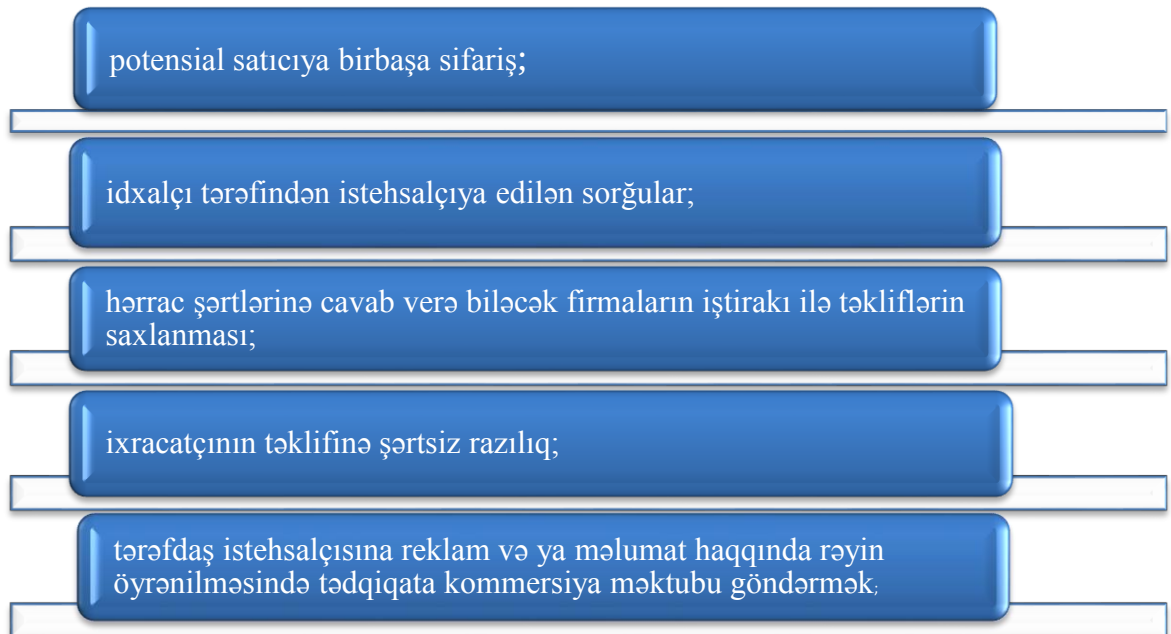
Ardıcıl şəkildə aşağı qiymətlərin təyin olunmasında aşağıda göstərilən şərtlərin nəzərdə tutulması tövsiyə edilir:

- aşağı qiymətlər zamanı rəqiblər cəlb olmur ;
- aşağı qiymət bazarının böyüməsində mühüm təsir gücünə malikdir;
- istehsal həcmnin yüksəlməsinə paralel şəkildə məhsula düşən xərclər azaldılır.

Məhsul əmtəə adlandırılması üçün təxmini qiymət yanaşmaları bir qədər fərqlidir. Bunun səbəbi, müəssisənin hər bir vəziyyətdə maksimum mənfəət ilə müşayiət edilən bir qiymət sistemini qurmağa çalışmasıdır. Məhsullar tələb və maya səviyyəsinə görə dəyişir, eyni zamanda müxtəlif səviyyələrdə rəqabət aparır. Şirkət bir deyilsə, geniş məhsul çeşidi mümkündürsə, bu çeşiddə davamlı qiymətləmə mexanizmi də işləməlidir. Bu çərçivədə, bir çox pərakəndə satıcılar məhsullarının qiymətlərini müəyyənləşdirmə prosesində satıcılar tərəfindən təyin olunan qiymət hədəflərindən bəhrələnməyə çalışırlar.

Xarici ticarət praktikasında tərəflər arasında bilvasitə əlaqə vasitəsi ilə idxal əməliyyatı zamanı effektiv qarşılıqlı əlaqə yaratmaq üçün aşağıdakı seçimlərdən istifadə oluna bilər.

Şəkil 2: Xarici ticarət praktikasında tərəflər arasında effektiv qarşılıqlı əlaqə

Qlobal satış etmək istəyən şirkətlərin üzləşdikləri problemlərdən biri də məhsul və xidmətləri üçün xarici bazarlarda qiymət və satış şərtlərini müəyyənləşdirməyə çalışmaqdır. Xarici satışlarda çoxlu xərclər var və hər hansı bir qiymət strategiyasını təyin etməzdən əvvəl bütün xərclərin və bütün risklərin idarə edilməsi xərclərinin və strategiyalarının qiymət strategiyınıza daxil olmasını təmin etməlidir. Dərhal beynəlxalq qiymət strategiyınıza və satış şərtlərinizə və nəticədə qazanc marjınıza təsir edə biləcək amillər bunlardır:

1. Valyuta məzənnəsi ;
2. iqtisadi şərtlər ;
3. istehsal xərcləri ;
4. hədəf bazarınızdakı rəqiblər və istehlakçılar ;
5. ixrac əməliyyatı xərcləri ;
6. risk idarəetmə xərcləri ;

7. Yük xərclərinizi idarə etmək.

Daxili bazarda olduğu kimi, məhsulun satıldığı qiymət birbaşa şirkətin gəlirini müəyyənləşdirir. Şirkət bazar araşdırmasına məhsulun və ya xidmətin qiymət aralığına təsir göstərə biləcək bütün dəyişənlərin qiymətləndirilməsi daxil edilməlidir. Şirkətin qiyməti çox yüksəkdirsə, məhsul və ya xidmət satmaz. Qiymət çox aşağı olarsa, ixrac fəaliyyətləri kifayət qədər gəlirli olmaya bilər və ya əslində xalis itkiyə səbəb ola bilər.

İxrac biznesi dünyada geniş yayılmışdır və son dövrlərdə qloballaşma prosesi səbəbindən daha sürətli inkişaf etmişdir. İxrac dedikdə, ticarət məqsədləri üçün məhsul və xidmətlərin bir millətdən digərinə qanuni qaydalara əməliyyatı başa düşülür. İxrac məhsulları beynəlxalq istehsalçılara yerli istehsalçılar tərəfindən verilir (Бондаренко Н., 2007, с.224).

Təcrübə zamanı idxal əməliyyatının işlənməsinin ən optimal üsullarından biri əmtəə istehsalçısına alıcılar üçün maraqlı olan sifarişlərin göndərilməsidir. Xarici ticarət müqavilələri zamanı əmtəə və xidmətlərin mübadiləsi zamanı aşağıdakılar baş verir:

- orta dünya əmək xərclərinə əsaslanaraq;
- dəyər qayda-qanunun təsirində;
- məhsulun beynəlmiləl dəyərinə əsaslanaraq.

Ədalətli qiymət müəyyənləşdirmək üçün ənənəvi komponentlər xərclər, bazar tələbi və rəqabətdir. Hər bir komponent şirkətin xarici bazara çıxmaq məqsədi ilə müqayisə olunmalıdır. Hər bir komponentin ixrac baxımından təhlili daxili qiymətlərdən fərqlənən ixrac qiymətləri ilə nəticələnə bilər.

Məhsulun qiymətini müəyyənləşdirərkən bəzi vacib məqamları xatırlamaq vacibdir:

1. Xarici bazarda hədəf qoymaq ;
2. İxrac məhsulunun həqiqi dəyərini hesablamaq ;
3. Son istehlak qiymətini hesablamaq ;
4. Bazar tələbini və rəqabəti qiymətləndirmək;

5. İxrac qiymətini azaltmaq üçün məhsulun dəyişdirilməsini düşünmək ;
6. Tariflər və gömrük ödənişləri kimi “bazar xarici” xərcləri daxil etmək ;
7. Daxili reklamçılıq kimi ixracat funksiyasına fayda təmin etməyən xərc ünsürlərini xaric saxlamaq.

Uğurlu ixrac biznesinin qurulmasında ən vacib amillərdən biri beynəlxalq ticarətlə bağlı maliyyələşdirmə və qiymət məsələlərini başa düşməkdir. İstehsal xərcləri və məhsulun qiyməti hər hansı bir müəssisəsinin dərin qarşılıqlı aspektləridir. Müəssisə, məhsul çeşidinə görə qiymət strategiyaları haqqında məlumatlı bir qərar verməyə ümid edirsə, marketinq, istehsal, paylama və digər əməliyyat xərclərini də tam şəkildə başa düşməlidir. Bu amillər daxili aləmdə kifayət qədər mürəkkəbdir. Bir şirkətin xarici bazarlara müvəffəqiyyətlə çıxması üçün çox vaxt tanımadığı bir bazarda və ya bazarlarda daha çox məlumat toplamaq lazımdır.

Bu bazar araşdırması hər hansı bir şirkətin yeni bir bazara girməsinin təməl daşı olan qiymət strategiyaları və etibarlı maliyyələşdirmə ilə bağlı məlumatlı qərarlar qəbul etməsini gözləməsi üçün vacibdir. Kiçik Biznes İdarəçiliyinin qeyd etdiyi kimi, “Uğurlu ixrac qiymətlərinin müəyyən edilməsi uğurlu beynəlxalq satış proqramı üçün vacibdir və qiymətlər uyğun gəlir qazanmaq üçün yüksəkdir, amma xarici bazarlarda rəqabət aparmaq üçün aşağı səviyyədədir.”

Böyük şirkətlər, kiçik müəssisələr ixrac təşəbbüslərinin maliyyələşdirilməsini, adətən daxili və ya risk kapitalistləri, kreditorlar vasitəsi ilə təmin edə bilirlərsə, bu cür sxemlər üçün maliyyə almaq çətindir. Kiçik biznes sahiblərinin ixrac strategiyalarını həyata keçirmək üçün belə xarici maliyyəyə ehtiyacı olduğu üçün bu vacib bir maneədir. Buna görə analitiklər kiçik müəssisələrə ixrac işinə başlamazdan əvvəl sağlam tənzimləmələr etməyi məsləhət görürlər.

Müəyyən bir ölkənin ixracının ümumi dəyəri onun xarici ticarət dövriyyəsini təşkil edir. Bütün dünya ticarətinin həcmi yalnız hər bir ölkənin ixrac həcmələrini cəmləməklə hesablanır.

Müəyyən bir ölkə üçün ixrac və idxal dəyərlərini müqayisə edərkən xarici ticarət dövriyyəsinin balansı sabitdir. İxracın həcmi idxalın həcmindən çox olduqda balans müsbətdir və əksinə, idxalın həcmi ixracın həcmindən çox olduqda xarici

ticarətdə mənfi saldo qeydə alınır. Çox vaxt bu hallar bir kateqoriyada əks olunur - xarici ticarət balansından asılı olaraq artıma və ya mənfi işarə ilə göstəriləcək müsbət xalis ixrac milli məhsulun həcmi artırır, mənfi olanlar isə onu azaldır.

Xalis ixrac ticarət balansında əks olunur. Dövlətin ödəmə balansında ölkəyə gedən və ölkədən gedən pul vəsaitlərinin hərəkəti qeydə alınmışdır. Dünya ticarətinin səmərəliliyini təhlil etmək üçün adambaşına ixracın (idxalın) həcmi, ixrac (idxal) kvotası daxil olmaqla göstəricilər vasitəsilə yerinə yetirilir. Xüsusilə, ixrac kvotası ölkədə istehsalın ümumi həcmində ixracın payını müəyyənləşdirən bir göstəricidir və ixrac dəyərinin yerli məhsulun dəyərinə nisbəti kimi qiymətləndirilir. Bu göstəricilərin istifadəsi milli iqtisadiyyatın xarici bazara açıqlıq səviyyəsini xarakterizə edir.

İxrac beynəlxalq bazarda onların həyata keçirilməsi üçün xaricə mal, texnologiya və xidmətlərin ixracı aiddir. İxrac maddələri ölkədə istehsal olunan və ölkəyə gətirilən və orada emal olunan mallar ola bilər. Xüsusi bir ixrac forması təkrar ixracdır, yəni ki, bu ölkədə emaldan keçməmiş əvvəllər idxal olunan malların ixracı.

Malların ixracı faktı sərhəddən keçmə zamanı qeydə alınır və gömrük və xarici iqtisadi statistikalarda öz əksini tapır. Satıcı ölkənin ixrac əməliyyatı alıcı ölkənin idxal əməliyyatına uyğundur. Beynəlxalq ticarət beynəlxalq əməyin bölgüsü zamanı meydana gələn müxtəlif ölkələrin istehsalçıları arasındakı ünsiyyət formasıdır və qarşılıqlı iqtisadi asılılığını ifadə edir.

Elmi və texnoloji inkişafların, sənaye istehsalının ixtisaslaşması və kooperasiyasının təsiri altında milli iqtisadiyyatların qarşılıqlı təsirini gücləndirir. Bu, beynəlxalq ticarətin artmasına kömək edir. Bütün ölkələrarası mal axınlarının hərəkətini təyin edən beynəlxalq ticarət istehsaldan daha sürətli böyüyür. Xarici ticarətin araşdırmalarına görə, dünya istehsal artımının hər 10% -i üçün dünya ticarətində 16% artım var. Ticarət uğursuz olduqda, istehsalın inkişafı yavaşlayır. “Xarici ticarət” termini, pullu idxal (idxal) və pullu malların ixracından (ixracından) ibarət olan bir ölkənin digər ölkələrlə ticarətini ifadə edir.

Şəxətləndirilmiş xarici ticarət fəaliyyətləri mal və ixtisaslaşmaya əsasən maşın və avadanlıqlar, xammal ticarəti və xidmətlər ticarəti daxildir. Beynəlxalq ticarət

dedikdə, dünyanın bütün ölkələri arasında ödənişli məcmu ticarət nəzərdə tutulur. Məsələn, sənayeləşmiş ölkələrin ümumi əmtəə dövriyyəsi, inkişaf etməkdə olan ölkələrin məcmu əmtəə dövriyyəsi, qitə, region ölkələrinin, məsələn, Şərqi Avropa ölkələrinin məcmu əmtəə dövriyyəsi və s.

Ticarət balansı - ixrac və idxal dəyəri arasındakı fərq. Bu nisbət ixracın lehinədirsə, onda ticarət balansı aktivdir və saldo müsbətdir, əgər idxalın dəyəri ixracın dəyərindən artıqdırsa, ticarət batanı passivdir, balansı mənfi olur, mənfi işarədir. BMT Statistika Komitəsi, ixrac və idxal nəticəsində ixrac və idxalda ölkənin maddi qaynaqlarını azaltan və ya artıran bütün mal və maddi dəyərlərin nəzərə alınmasını tövsiyə edir. Beləliklə, ixrac və idxal da idxal və ixrac qeyri-kommersiya bazasında həyata keçirilən malları əhatə edir. Pulsuz yardım (dövlət, özəl və ya dövlət) şəklində və ya hədiyyə şəklində olur.

Bununla yanaşı, dünya ticarətinin həcminə bütün növ xidmətlərin, o cümlədən maddi xidmətlərin (tikinti-quraşdırma, dizayn və tədqiqat işləri, patentlər, lisenziyalar, nou-xau, çap kitabları, reklam materialları və s.) Dəyəri daxil deyil. Ümumiyyətlə, dünya bazarlarında xidmətlərin dəyəri dünya ixracatının dördü birini təşkil edir.

İxrac və idxalın dəyəri əksər ölkələrdə vahid bazaya endirilən müqavilə qiymətləri ilə hesablanır, yəni ixrac qiymətləri fob qiymətlərində, idxal qiymətləri isə sif qiymətlərdədir.

Fob şərtləri ilə malların statistik qiymətləndirilməsi (bortda pulsuz - göyertədə pulsuz) malların dəyərindən əlavə, gəmiyə çatdırılma ilə əlaqədar bütün xərcləri, bortda yükləməyi də əhatə edir. Torpaq daşınması üçün fob qiyməti malların qiymətinə əlavə olaraq ixracatçı ölkənin sərhədinə çatdırılma xərclərini daxil edən “ixracatçı ölkənin sərbəst quru sərhədi” şərtləri ilə malların qiymətini bildirir.

1.2. Ölkədə idxal əməliyyatlarında qiymətlərin formalaşmasının və onun tənzimlənməsinin elmi-konseptual əsasları

Hazırkı dövr iqtisadiyyatımızın yenidən çiçəklənməsi, bazar iqtisadının inkişafı dövrüdür. Bu, xalqımızın inkişafında çox vacib və şərəfli bir dövrüdür. Suveren bir dövlət olaraq, Azərbaycan iqtisadi siyasətini müstəqillik prinsiplərinə əsasən qurur və sosial-iqtisadi inkişafını müəyyən edir və qlobal iqtisadi sivilizasiyaya qoşulur. Bu, ölkəmizdə reallaşdırılan köklü iqtisadi islahatlar, onların elmi biliklərinin təməlini qoyan geniş hüquqi və normativ bazanın qurulması və qanunvericilik aktlarının qəbulu sayəsində mümkün olmuşdur.

Bazar, spontan olmasına baxmayaraq, cəmiyyətin üzləşdiyi əsas iqtisadi problemləri həll etməyə qadir olan bir mexanizmdir. Ancaq bu hər zaman baş tutmur. Bildiyimiz kimi, ümumiyyətlə bazar uğursuzluqları (uğursuzluqlar, müflisləşmə) adlandırılan iqtisadi problemlər var. Bunlar bazar (qiymət) mexanizmi resursları səmərəli şəkildə bölüşdürə bilmədiyi vəziyyətlərdir. Eyni zamanda, $MS = MR$ və ya $MS = R$ bərabərliyi təmin edilmir. Belə hallarda dövlət tənzimləmə mexanizmindən istifadə etmək lazımdır (МЭНХБЮ Г.Н., 1999, с.330).

Bu baxımdan, dövlətin fəaliyyətinin əsas istiqamətləri mənfi və müsbət xarici cəhətləri minimuma endirmək, asimmetrik məlumatları yatırmaq, rəqabəti qorumaq, makroiqtisadi dalğalanmaları hamarlamaq və gəlir siyasətini davam etdirməkdir. Bazar mexanizminin fəaliyyətinin hüquqi təmin olunmasında dövlətin xüsusi rolu vardır. Bütün bu hallarda dövlət bazar mexanizminin fəaliyyəti ilə əlaqəli əməliyyat xərclərini minimuma endirməyə kömək edir.

Xarici iqtisadi fəaliyyətdə bir müəssisənin əsas gəlir mənbəyi mal və xidmətlərin ixracı və idxalından əldə edilən gəlirdir. İxrac və idxal əməliyyatlarının effektivliyini müəyyən etmək üçün əvvəlcə ixrac və idxal, bu cür əməliyyatlarla bağlı gəlir və xərclər və onların mümkünlüyü kimi anlayışları nəzərdən keçiririk.

Xarici iqtisadi fəaliyyətin idarə edilməsini optimallaşdırmaq üçün analitiklər hazırda idxal əməliyyatlarının səmərəliliyinin kifayət qədər sayda göstəricisini hazırlamışlar. İqtisadi səmərəliliyin mahiyyəti şirkətin fəaliyyətində

qazandığı nəticələrin və müəssisənin işləməsi üçün lazım olan xərclərin və bu nəticələrin əldə edilməsinin müqayisəsidir. İqtisadi təhlildə fəaliyyət göstəriciləri mütləq və nisbi bölünür. Effektivliyin mütləq göstəricisi satışdan gəlir - gəlir və bu fəaliyyətin xərcləri (xərcləri) olan müəyyən bir fəaliyyətdən əldə olunan nəticələr arasındakı fərkdir.

İdxal, daxili bazarda həyata keçirilməsi üçün, habelə üçüncü ölkələrə tranzit üçün malların, texnologiyaların, xidmətlərin idxalıdır. İdxalın həcminə emal olunmayan yerli malların xaricdən geri idxalı - təkrar idxal daxildir.

İdxal əməliyyatının hazırlanması zamanı alıcı tərs əməliyyat agentləri ilə birbaşa təmasa əsaslanaraq idxal əməliyyatının hazırlanmasında potensial ixracatçı ilə münasibət qurmaq üçün aşağıdakı formaldan istifadə edə bilər:

- ✓ sifarişləri birbaşa potensiala və ya əvvəllər məlum olan satıcılara təqdim etmək;
- ✓ malın idxalı ilə maraqlanan istehsalçılara sorğunu göndərmək;
- ✓ firmalara auksion təşkilatçıların şərtlərini qəbul etmək və yerinə yetirmək üçün dəvət etməklə hərrac elan etmək;
- ✓ reklam və ya məlumat cavab vermək niyyəti ilə potensial istehsalçıya kommersiya məktubu göndərmək;
- ✓ qeyd-şərtsiz qəbulu birbaşa öz təklifinin ixracatçısına göndərmək.

İdxal mallarını istehsal mallarına və istehlak mallarına uyğunlaşdırmaq adətdir. İstehsal malları onlardan istehsalda istifadə edilməsi məqsədi ilə alınır, bunlara materiallar, xammal, avadanlıq, ehtiyat hissələri daxildir. Məsələn, geyim şirkəti idxal olunan parçalar, iplər və tikiş maşınları ala bilər. İstehlak malları sonradan xalqa satılması üçün nəzərdə tutulub. Bu əsasən ərzaq, geyim, oyuncaq, məişət texnikasıdır. Məhsul idxalçısı xaricdə malların mümkün qədər qazancılı alınmasına və ölkələrində qazancılı şəkildə satılmasına çalışır. İdxal gəliri daxili bazarda satılan idxal mallarına manatla gəlirdir. Bu vəziyyətdə, mütləq iqtisadi səmərəlilik idxal olunan malların gəlirlərinin idxal mallarının xərclərindən artıq olması hesab ediləcəkdir.

Mal idxalçısı onun xaricdən mal gətirməsinin və ya ölkənin daxili bazarında mal almasının onun üçün sərfəli olub olmadığını təhlil etməlidir. Xaricdə alış-verişin lehinə danışır: idxal mənfəəti daxili mənfəəti üstələməlidir.

Mütləq baxımdan, ixrac və idxal firmalarının fəaliyyətini qiymətləndirmək çətinidir, çünki mütləq fəaliyyət göstəriciləri, xüsusən firma gəliri bu nəticəni əldə etmək üçün qoyulan kapitalın miqdarını əks etdirmir. Nisbi fəaliyyət göstəriciləri bu problemə aydınlıq gətirir.

İdxal ilə maraqlanan təşkilatların nisbi fəaliyyət göstəricilərinin tapılması metodologiyası iqtisadçılar Yu.A. tərəfindən təklif olunur. Babayev, R.G. Kaspina, Uskevich, A.F. İonova, E.V. Morozova et al nisbi fəaliyyət göstəricilərini təyin etmək üçün ən azı iki yanaşma mövcuddur. Hazırda idxal göstəricilərini müəyyənləşdirmək üçün bir neçə yanaşma qəbul edilmişdir.

Bilvasitə idxal əməliyyatını hazırlamağın ən geniş yolu, malların alınmasında maraqlı bir istehsalçı ilə sifariş verməkdir.

Ölkə iqtisadiyyatı hal-hazırda islahatlar dövrü yaşayır, habelə bazar iqtisadiyyatı yolunda formalaşır və daha da inkişaf edir. Başqa cür desək, ölkə iqtisadiyyatı yeni bir formada yaradılır və təzə iqtisadi münasibətlər formalaşır. Belə ki, həmin istiqamətdə doğru iqtisadi siyasətə və doğru iqtisadi mexanizmə çox böyük ehtiyac duyulur. İqtisadi siyasət və həmçinin, islahatlar bazar iqtisadiyyatının ümumi şəkildə prinsiplərə müvafiq və Azərbaycanın gərçəkliyi əsasında həyata keçirilməlidir. Belə ki, hər bir ölkənin, eyni ilə Azərbaycanın özünə xas xüsusiyyətləri vardır ki, bu zaman iqtisadi-sosial inkişafda diqqətə alınmalı və beləliklə, milli iqtisadi inkişaf konsepsiyasının özəyini təşkil etməlidir. Buna görə 24/11/2003 tarixində “AR sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi barədə” və həmçinin, 11/02/2004 tarixində “AR regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı üzrə Dövlət Proqramı (2004-2008) və (2009-2013), (2014-2018) təsdiq olunması barədə” prezident sərəncamları mühüm əhəmiyyət kəsb edir (Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi).

Ölkəmizdə idxal və ixrac əməliyyatlarının formalaşması məqsədi ilə əlavə tədbirlərin reallaşdırılmasını nəzərdə tutulan hüquqi normativ sənədlərin qəbulu

əhəmiyyətlidir. Onların mövcud iqtisadi inkişaf tələblərinin və idxal əməliyyatlarının aparılması prosedurlarının uyğunlaşdırılması və daha da sadələşdirilməsindəki rolunun çox olması vasitəsilə deyilə bilər.

Yuxarıda göstərilən təlimatlara uyğun olaraq görülən tədbirlərin aşağıdakı problemlərin uğurla həll edilməsi üçün əlavə stimula verə biləcəyinə inanılır :

- idxal əməliyyatlarının sadələşdirilməsi;
- ölkədə uyğun olan rəqabət şəraitinin yaradılması və sahibkarlıq fəaliyyətinin təşviqi və inkişaf etdirilməsi;
- xarici iqtisadi tərəfdaşlığın liberallaşdırılması.

Respublikamızda davamlı iqtisadi böyüməyə nail olmaq üçün global bazara, eləcə də Avropa regional bazarına çıxış yolunun daim artırılması vacibdir. Fərqli bir coğrafi və əmtəə quruluşu olan daha yeni, daha ənənəvi bazarlara qayıtmağın vaxtı gəldi. Müasir standartlara uyğun məhsul və xidmətlərin mövqeyini gücləndirmək üçün bazara təqdim edilməli olan bu cür coğrafi yerlərə çıxış təklif edilməlidir.

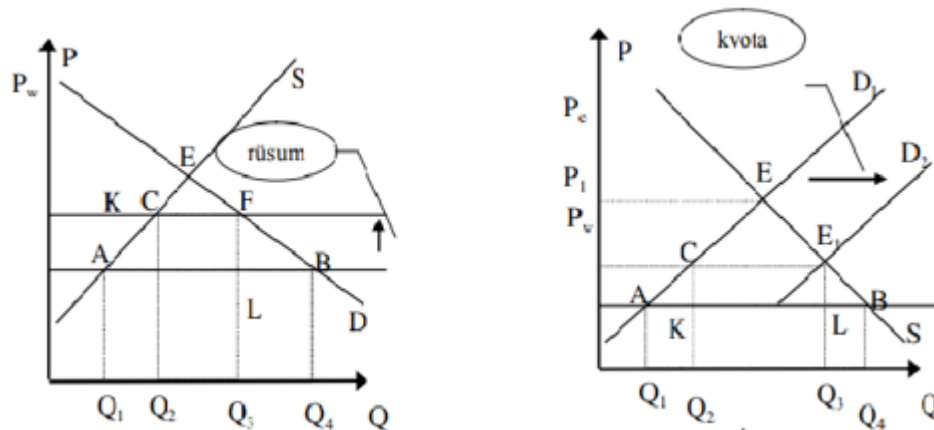
İdxalın qiymətləndirilməsi ümumi qiymət problemləri və ticarət xidmətlərinin (kənar sahələrin) daşınması və vergitutma ilə əlaqəli xüsusi problemlərlə əlaqələndirilir. Buna səbəbdən, bütün əməliyyatda malların dəyəri idxalçı və ya ixracatçı tərəfindən ödənilən nəqliyyat, sığorta, yükləmə, saxlama və s. daxil olmaqla yaxud daxil edilməməsindən asılı olaraq fərqli şəkildə qiymətləndirilə bilər. Mallar alınır, ancaq alıcıya çatdırılana qədər aydındır ki, bəzi şərti qiymətləndirmə qaydasını təklif etmək lazımdır. Belə ki, əks halda müxtəlif qiymətləndirmə metodlarının tətbiqi nəticəsində ticarət balansının dinamikası pozula bilər.

İdxalın azaldılması tədbirləri arasında kompensasiya rüsumlarının istifadəsinə üstünlük verilməlidir. Əksinə, hər hansı bir ölkə Azərbaycanda mallarını aşağı və ya orta qiymətlərlə satırsa, dempinq və antidempinq tədbirlərinə fikir verilməlidir. Hər hansı bir ölkə tərəfdaşlarına qarşı idxal məhdudiyyətləri zamanı ondan istifadə edərsə, onları da ayrışdırılmalıdır. Bu vəziyyətdə “zəif tərəflər” özlərini kvotalar və optimal tarifləri yerinə yetirməklə müdafiə edirlər.

1. Hazırda bazar iqtisadiyyatına keçid vəziyyətində xarici ticarət-iqtisadi əlaqələrin tənzimlənməsi üsullarından daha geniş istifadə edilən rüsumların və kvotaların da

istehlak bazarına təsir gücünü təhlil edək. İlk olaraq qeyd edə bilərik ki, dövlət idxal edilən bu yaxud başqa mala rüsum tətbiq olunmaqla idxal edənin öz gəlirinin bir hissəsini dövlət büdcəsinə keçirtməyə məcbur edir. Bununla da o, gələcəkdə bunların hamısını yaxud müəyyən bir hissəsini subsidiya formasında istehsalçılara paylamağı təmin edir. Başqa bir tərəfdən rüsumun reallaşdırılması, yerli istehsalçılara bu əmtəni daxili bazarda yüksək qiymətə satmağa, həmçinin, yerli istehsalın da ümumi həcmi yüksəltməyə (Q_1 Q_2), zərərçəkənlərin sayını və eləcə də, zərərin ümumi miqdarını aşağı düşürməyə (ACFB trapesiyasının sahəsi qədər) şərait yaratmış olar (Вельяминов Г.М., 2004, с.426).

Qrafik 1: İdxal zamanı rüsum və kvotanın isehlak bazarına təsiri

Mənbə: Вельяминов Г.М., 2004, с.426

Yuxarıda göstərilənlər xarici ticarətin, əmtəə və coğrafi quruluşun inkişaf tendensiyaalarının çoxsaylı və təsirli amillərin təsiri ilə dəyişdiyini göstərir. Bunlara daxildir:

- Beynəlxalq dünya iqtisadiyyatı və əmək bölgüsünün beynəlmilləşməsinin daha da dərinləşməsi;
- Ayrı-ayrı ölkələrdə çevik infrastrukturun və struktur dəyişikliklərinin qurulmasında innovativ yeniliklərin tətbiqi;
- Transmilli korporasiyaların beynəlxalq bazarda kapitallaşması və mərkəzləşdirilməsi ilə müşayiəti;

- Kapital ixracının və onun bilvasitə investisiyaların həcmının artım dinamikası beynəlxalq əmtəə dövriyyəsinin artmasına, həmçinin ixrac potensialının artmasına səbəb ola bilər;

- XX əsrin sonlarında yeni müstəqil olmuş ölkələrin dünya bazarında əmələ gəlməsinin beynəlxalq ticarətin inkişafına müsbət təsiri;

- Dünyada sərbəst ticarət zonalarının, habelə yeni iqtisadi birliklərin və gömrük vahidlərinin artması sayəsində regional integrasiya proseslərinin daha da intensivləşməsi;

- İxrac balansının idxalı üçün səmərli mühit və beynəlxalq iqtisadi fəaliyyətə dövlət qarışmasının əhatələnməsi məqsədilə tədiyyə balansının tənzimlənməsidir.

Bu amillər prinsipcə xarici ticarətin inkişaf istiqamətini müəyyənləşdirir.

Azərbaycanda kredit, pul, maliyyə, və istehsal sahələrində baş verən dəyişikliklər ardıcıl olaraq qiymət səviyyəsinə, həmçinin idxal qiymətlərinə təsir göstərmişdir. 2015-ci ildə ardıcıl ikirəqəmli devalvasiya xarici ticarət qiymətlərinin dinamikasına və həmçinin, səviyyəsinə təsir göstərdi. O dövrdən daha çox insan təsirləndi. Xaricdən idxal olunan məhsulların dəyər bazasının formalaşması istehlak qiymətlərinə və habelə, yem, xammal və istehsal üçün idxal olunan dərmanların qiymətlərinə ciddi sürətdə təsir göstərir. Nəticədə ixrac çətinləşdi və idxal isə qazancılı oldu. Bu da qiymətlərin dinamikasına təsir etmişdir.

Hesabat ayı zamanı qiymətlərin aylıq olaraq bahalaşması yalnız ərzaq məhsullarını deyil, həmçinin qeyri-ərzaq məhsullarını da əhatə edir. Belə ki, ərzaq məhsulları əsasında qiymətlər ötən aylarla müqayisə olunduğu zaman 6,5 faiz və qeyri-ərzaq məhsulları sahəsi üzrə isə 1,1 faiz yüksəlmişdir. Xidmətlər sahəsi üzrə qiymətlər bütün dövrlər müddətində olduğu kimi dəyişməz olaraq qalmışdır. Ərzaq və eləcə də, qeyri-ərzaq məhsullarının da qiyməti ilin əvvəlinə nisbətə uyğun olaraq 9,3 faiz və 1 faiz, ötən ilə müvafiq olaraq isə 13 faiz və 1,7 faiz artmışdır. Xidmətlərə əsasən qiymətlər ilin əvvəlinə nisbətə 0,2 faiz və ötən ilin müvafiq ayına nisbətə 0,3 faiz azalmışdır.

II Fəsil. AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATINDA İDXAL VƏ İXRAC QIYMƏTLƏRİNİN TƏNZİMLƏNMƏSİNİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİ VƏ ONUN TƏHLİLİ

2.1. Azərbaycanı idxalın strukturu və tənzimlənmə tendensiyasının təhlili

İqtisadi artımın davamlılığını təmin etmək ölkəmizdə iqtisadi siyasət qarşısında duran ən böyük problemlərdən biridir. Əhalinin həyat səviyyəsi artdıqca ölkədə milli rifah iqtisadi artımla təmin edilir. İqtisadi artım cəmiyyətdə daha yüksək gəlir və istehlak səviyyəsinin artmasına səbəb olur. Təbii ki, istehlak daha çox olduğu yerdə daha yüksək həyat səviyyəsi də mövcuddur.

Malların idxalı dedikdə daxili istehlak, sonradan idxal olunan malların satılması və ya təkrar idxalının həyata keçirilməsi məqsədilə xaricdən istehsal olunan məhsulların ölkəyə (başqa bir ölkədə) gətirilməsi ilə xarakterizə olunan bir proses başa düşülməlidir.

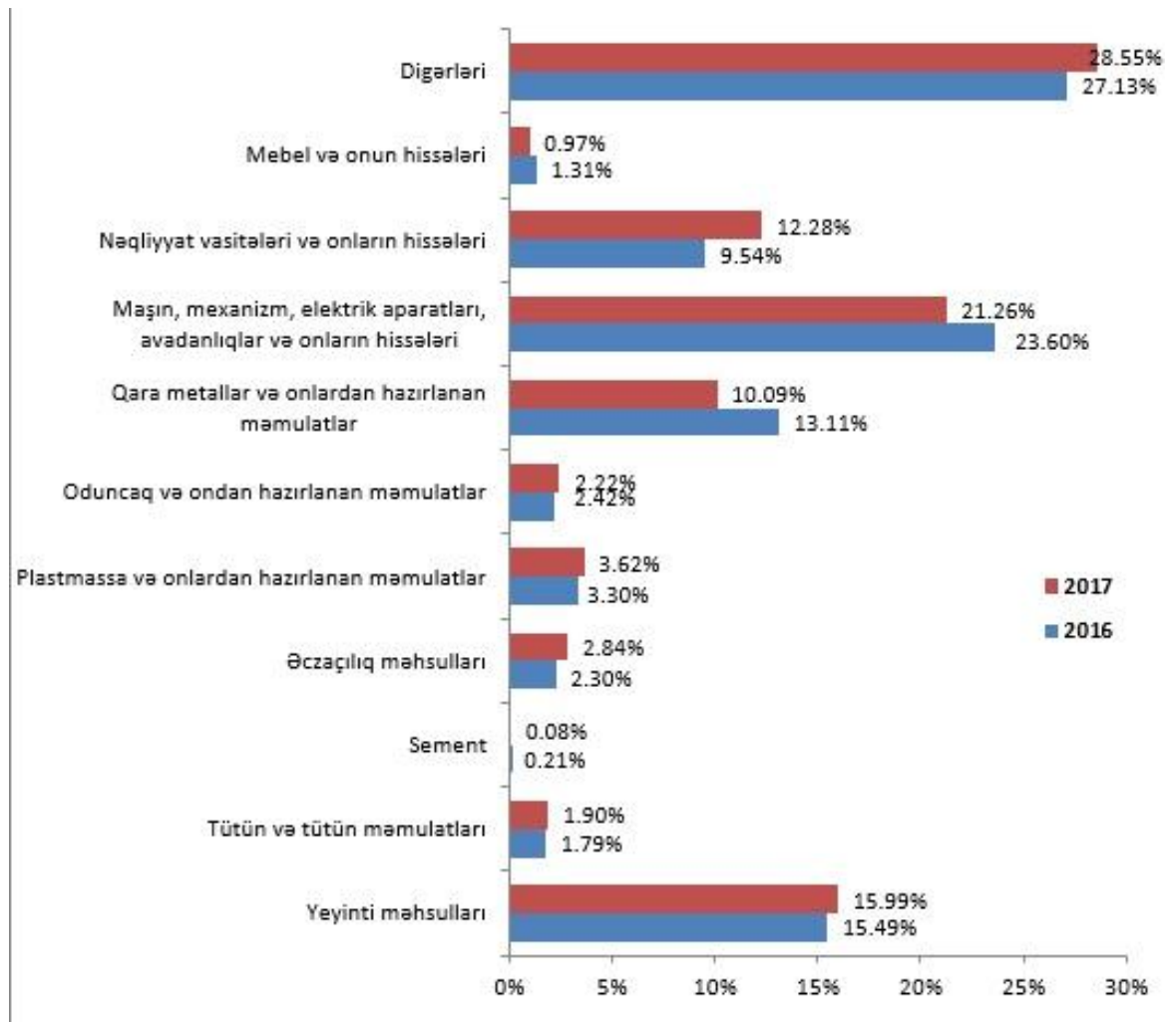
Maraqlarını genişləndirmək və xarici iqtisadi fəaliyyətlə məşğul olmaq niyyətində olan bir şirkət hər zaman Azərbaycana maddi nemətləri və ən əsası, vaxt xərclərini nəzərə alaraq malların idxalı üçün optimal sxem hazırlamağa çalışır.

Azərbaycanın neft məhsullarının ixracında yüksək göstəricisi və bu illər ərzində artan bir tendensiyası vardır. Orta dərəcədə rəqabət üstünlüyünə sahib olan yeganə məhsul “toxunmuş liflər və onların qalıqları, qlobal bazarlarda Azərbaycanın zəif rəqabət qabiliyyətli məhsulları “Meyvə və tərəvəz”, “Şəkər, şəkər məhsulları və bal”, “Üstün Tütün və tütün məhsulları”, “Elektrik enerjisi” və “Hazırlanmış bitki yağları və yağlar” şəklindədir.

İdxal zamanı əsas üstünlük yeyinti məhsulları, mexanizm, avadanlıqlar və onların hissələri, maşın, qara metallar və onlardan düzəldilən məmulatlar təşkil etmişdir. İdxal zamanı ən böyük xüsusi çəkiyə malik olan maşın, mexanizm və həmçinin, onların hissələri adında mal qrupuna daxil edilən malların idxalda payı 2016 və 2017-ci illərdə 23,60faizdən - 21,26 faizə düşmüşdür. İdxal zamanı ikinci

böyük çəkisi olan isə yeyinti məhsullarının dəyəridir ki, 2016-cı ildə 1,3 mlrd olduğu halda 2017-ci ildə 1,4 mlrd-a yüksəlmişdir.

Diagram1. 2016-2017-ci illərdə idxalın strukturu

Mənbə: Dövlət Gömrük Komitəsi (DGK)

Azərbaycanın ixracatdakı rəqabət üstünlükləri amil sıxlığı əsasında təhlil edildikdə, üstünlüklərin demək olar ki, hamısının intensiv və işlənməməsi görünür. Bu vəziyyət Azərbaycanın ixracının təbii ehtiyatlardan, emal olunmayan malların ixracının üstünlük təşkil etdiyini və istehsalda və ixracda əlavə dəyər yaratmaqda çətinlik çəkdiyini göstərir. Əslində bu vəziyyət Azərbaycanın idxalının kapital və texnologiya baxımından intensiv olacağını göstərir. Azərbaycan ixracatında dəyişkənlik əmsalları təhlil edildikdə, hamısının çox yüksək olduğu görünür.

Azərbaycanın rəqabəti onların üstünlüyünün dəyişkənliyi global bazarlarda rəqabət qabiliyyətinin qeyri-sabitliyini göstərir.

Cədvəl 1. 2013-2018-ci illər üzrə Azərbaycanın ən çox məhsul idxal etdiyi ölkələrin siyahısı (min ABŞ dolları)

	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Rusiya Federasiyası	1505178,4	1314480,4	1437937,2	1641694,7	1554086,6	1885164,6
Ukrayna	589 071,3	419 579,7	309 652,5	286 811,0	460 393,3	469 798,3
Almaniya	823024,40	703636,90	689996,70	390492,00	443721,00	659912,80
Amerika Birləşmiş Ştatları	376 485,7	563 419,2	847 389,4	471 605,8	720 594,1	527 168,9
Çin	566 342,9	697 082,6	511 916,7	703 805,7	854 535,0	1196673,5
İran İslam Respublikası	207 682,3	147 156,2	90 455,4	171 525,3	240 274,7	414 801,0
İsveçrə	159 597,5	94 356,7	99 204,7	63 101,5	56 869,2	512 947,9
İtaliya	249 256,9	272 643,4	587 764,7	332 442,1	318 801,9	340 085,8
Türkiyə	1463804,9	1286641,4	1171385,4	1181578,1	1273792,6	1576864,6
Yaponiya	288 357,5	240 506,5	558 097,7	282 653,5	170 774,0	383 889,7
Koreya Respublikası	229 288,1	186 296,4	133 946,4	72 046,1	85 405,2	226 639,5
Fransa	425 437,3	157 356,8	212 250,6	150 198,8	154 840,1	183 050,1

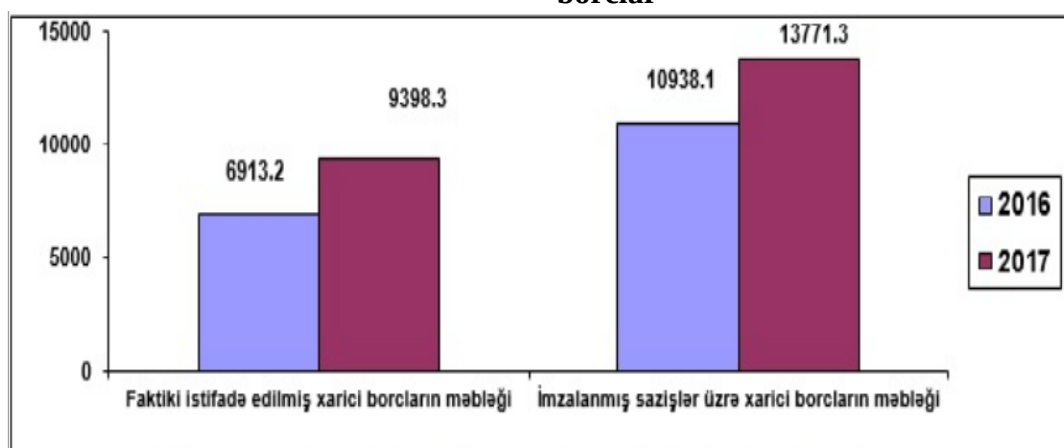
Mənbə: Link. <https://www.stat.gov.az> - 2019

Ən yüksək idxal avtomobillər - buğda-219 mln ABŞ dolları, 311,9 mln ABŞ dolları, tibbi məhsullar-212,50 mln dolları, neft məhsulları – 245,10 mln ABŞ dolları, qablaşdırılan və paylama avadanlığı-158 mln dolları və sairə.

İdxal zamanı əsas üstünlük təşkil edən özəl sektorun həcmi 2016-2017-ci illərdə 6,78 mlrd - 7,15 mlrd, payı isə 79,8% - 80,9% intervalında yüksəlmişdir. Bu müddət ərzində dövlət sektorunun da həcmi 1,23 mlrd-1,19 mlrd aralığında artmış, payı isə 14,4%-13,6% aralığında düşmüşdür. Dövlət sektorunun payının aşağı düşməsinə səbəb isə ölkə prezidentimizin 2016-cı ildə imzaladığı icra hakimiyyəti

qurumları və dövlət büdcəsindən maliyyələşən təşkilatlardan 01/01/2018 tarixinə qədər idxal məhsullarının (işlərinin və xidmətlərinin) satın alınmasının dayandırılması nəzərdə tutulan sərəncamın qüvvəyə minməsi ilə əlaqəlidir. Fiziki şəxslərin respublikamıza gətirdikləri məhsulların həcmində və onun payında mühüm dəyişiklik baş tutmamışdır (<https://bakuresearchinstitute.org> - 2019).

Diaqram2. Faktiki istifadə edilmiş xarici borcların və imzalanmış sazişlər üzrə xarici borclar

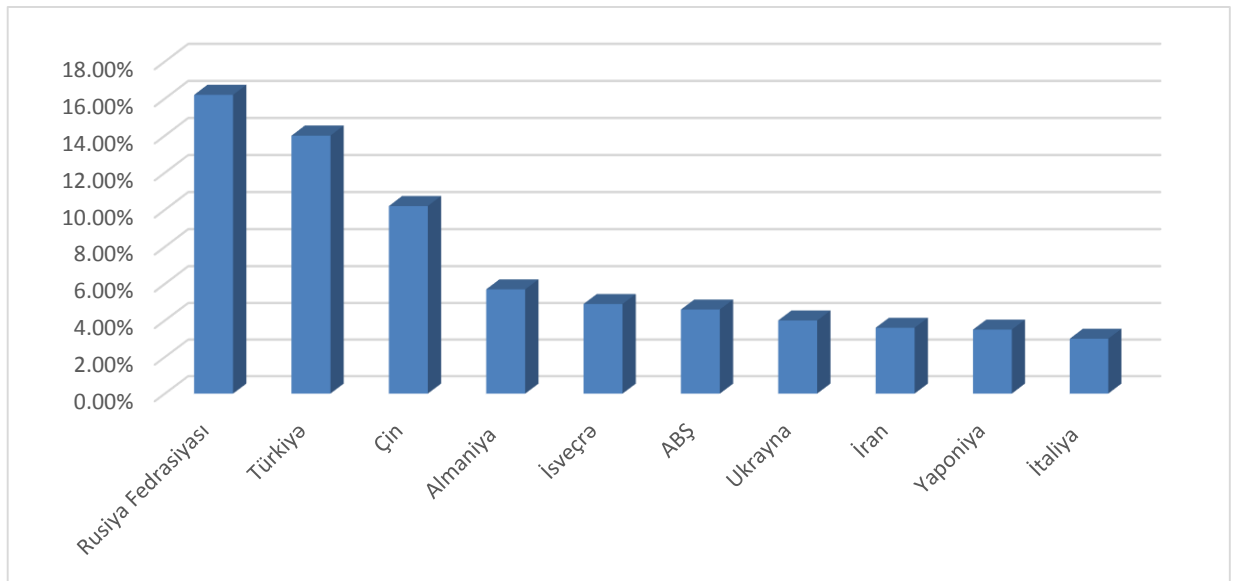

Mənbə: Dövlət Gömrük Komitəsi (DGK)

2018-ci ilin statistikasına əsasən deyə bilərik ki, Azərbaycanın idxal etdiyi məhsulların çoxu Rusiya dövlətidir. Bu, əsasən keçmiş münasibətlər, xidmət, əqli mülkiyyət və Rusiyadan Azərbaycana məhsul idxalına əsaslanır. Son zamanlarda İsveçrə və Çinədə idxal olunan məhsulların sayında yüksək artım müşahidə edilmişdir.

İxrac və idxal cədvəllərinə görə Azərbaycanın əsas ticarət tərəfdaşları Rusiya- 2550906 min ABŞ dolları, Çin-1 310 247 min ABŞ dolları, Almaniya- 1 440 760 min ABŞ dolları, İsrail-1 334 730 min ABŞ dolları, Çexiya- 1 045 802 min ABŞ dolları, İtaliya- 6 219 861 min ABŞ dolları, Türkiyə-2 402 846 min dollar olmuşdur.

Diaqram 3. Azərbaycanın ən çox məhsul ixrac etdiyi ölkələrin faizlə nisbət

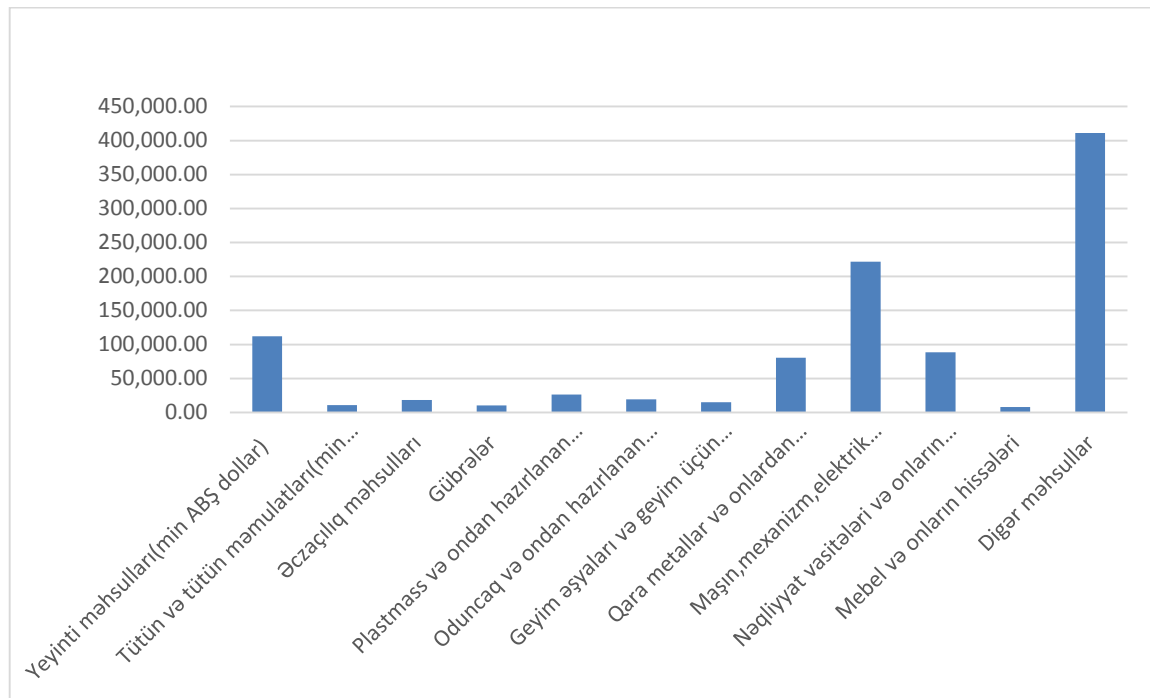

Mənbə: Link. <https://www.stat.gov.az> - 2019

Əlverişli coğrafi mövqeyindən və vacib karbohidrogen ehtiyatlarından istifadə edərək Azərbaycan beynəlxalq ticarət və iqtisadi inkişafda maraqlarını təşviq etmək və beynəlxalq integrasiya qurumları və habelə, iqtisadi təşkilatlarda fəal iştirak etmək üçün çoxtərəfli şəkildə xarici siyasət yürüdür.

Görülən tədbirlər xarici iqtisadiyyatın ölkə iqtisadiyyatının aparıcı sahəsinə çevrilməsinə və beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin həcmnin yüksəldilməsinə şərait yaratmışdır. Bununlada, xarici iqtisadi əlaqələrin quruluşundakı dəyişikliklər ilə bazar tərəfdaşlarının tərkibi dəyişdi. Belə ki, 1999-cu ildə 121 dövlət olmuş, bu gün isə Azərbaycan Respublikası 184 dövlət ilə ticarət əlaqələrinə sahibdir.

Diagram 4. 2018-ci il yanvar ayı ərzində Azərbaycan Respublikasına idxal olunan məhsullar (min ABŞ dolları)

Mənbə: Link. <https://customs.gov.az> - 2019

2018-ci ildə bütövlükdə ümumi ərzaq həcmnin 11% -ni, maşınların, 22% -ni, nəqliyyat vasitələrinin 9% -i daxil olmaqla məhsullar üzrə 22 milyard manatlıq mal idxal edilmişdir.

Azərbaycanda ticarət əlaqələrinin daha da güclənməsi belə ki, əməyin intensivliyi ilə əlaqədardır. Əmək bölgüsü dərinləşdikcə məhsuldarlıq, təbii ehtiyatlarla təminat, müxtəlif sənaye sahələrinin yaradılması və inkişaf etdirilmiş ticarət əlaqələri dəyişəcəkdir. Beləliklə, Azərbaycan dövləti başqa respublikalardan daha çox mal idxal edir. Başqa respublikalar ilə müqayisədə Azərbaycan dövləti məhsullar üzrə ən çox mal idxal edən ölkədir.

Beləliklə, ərzaqın 70 faizi digər ölkələrdən idxal edilir. Nəqliyyat vasitələri, elektrik alətləri, pambıq, yun və ayaqqabı Azərbaycana ixrac edilir. Yüngül sənaye məhsullarına tələbatın təxminən 45 faizi idxal olunan məhsulların payına düşür. Ümumiyyətlə, Azərbaycan əməkdaşlıq, aktivlər, iqtisadi integrasiya, təcrübə

inkişaf edir. Digər tərəfdən, Azərbaycan nefti və təbii qazı dəmir metallurgiyası kimi real vaxtda ölkə iqtisadiyyatının ehtiyaclarını qarşılamaq üçün yerinə yetirilir.

Qeyri-neft sahəsinin prioritet sahəsi – kənd təsərrüfatıdır. Bu sahə, ölkədə istehlak tələbinin vacib bir komponenti olan birbaşa və dolaylı yeyinti tədarükünü təmin edir. Son zamanlarda kənd təsərrüfatı məhsullarının artması üçün şərait artdı. Lakin xarici məhsullarla daxili bazarda aşağı rəqabət qabiliyyəti və məhsuldarlığın aşağı olması kənd təsərrüfatı istehsalını təşviq etmir. Əsasən bu bölgəyə investisiya qoyuluşunun az olması bu sahədə olan istehsal riskinin çox olması ilə əlaqəlidir.

Son zamanlarda ümumi ixracda ərzaq məhsullarının ixracının payında nəzərə çarpan dəyişikliklər baş vermişdir. Bu dəyişikliklərin əsas səbəbi neft ixracının artması ilə əlaqədardır.

İdxalın proqnoz parametrlərini hesablayarkən nəzərə alınmalıdır ki, bu göstərici müəyyən edilərkən əvvəllər idxal olunan texnologiyalara görə xarici sərmayənin miqdarı dəyişə bilər. Buna görə idxalın böyüməsinə təsir göstərən müasir maşın və texnologiyaların idxalı yalnız onların idxalı müddətində nəzərə alınmalıdır.

Bu hesablamalar, həqiqətən ixracatın artmasına və idxalın azalmasına və nəticədə xarici ticarətin müsbət saldosuna səbəb olan prinsiplərə əsaslanır.

Yuxarıda göstərilən vəzifələrin yaxın gələcəkdə həll olunacağına etibar etmək çətinidir. Xüsusilə, beynəlxalq standartlara uyğun köhnə maddi-texniki bazadan istifadə edərək respublikamızda hazırlanan məhsulların müasir görünüşünü vermək olduqca çətinidir. Maddi-texniki bazanın bu vəziyyəti istehsal çeşidinə və müxtəlif növ kənd təsərrüfatı məhsullarının rəqabətə pis təsir edir.

Respublikada kənd təsərrüfatı istehsalının texniki təminatı dünya standartlarının tələblərinə cavab verənə qədər kənd təsərrüfatı məhsullarının idxalının həcmi onların ixrac həcmindən çox olacaqdır. Statistik informasiyalara görə 2013-2018-ci illərdə ölkəmizdən həm kənd təsərrüfatı, həm də ərzaq məhsullarının ixracının strukturunda müəyyən dəyişikliklər oldu.

Cədvəl 2. 2018-ci ildə mühüm növ məhsulların idxalı (ölkələr üzrə)

Mallar	Ölkələr	Miqdarı	Məbləği, min ABŞ dolları
Diri iribuynuzlu heyvanlar, ədəd	Cəmi	119 044	44 822,5
	Gürcüstan	87 790	19 391,6
	Ukrayna	18 995	8 615,3
	Rusiya Federasiyası	6 925	3 265,8
	Almaniya	3 146	8 073,1
	Avstriya	1 590	4 901,1
	Moldova Respublikası	270	82,1
	Qazaxıstan	203	48,6
	Macarıstan	125	444,7
Diri ev quşları, min ədəd	Cəmi	2 940,1	4 995,8
	Türkiyə	1 133,8	1 031,1
	Rusiya Federasiyası	602,8	2 852,7
	İran İslam Respublikası	515,8	190,7
	Gürcüstan	490,0	131,5
	Niderland	130,3	455,0
	Amerika Birləşmiş Ştatları	38,0	130,6
	Almaniya	29,4	204,2
İribuynuzlu heyvan əti, ton	Cəmi	8 326,8	25 208,9
	Ukrayna	6 769,7	20 069,8
	Belarus	930,7	2 767,3
	Hindistan	235,6	430,1
	Braziliya	212,9	685,6
	Moldova Respublikası	40,2	85,5
	Paraqvay	36,5	241,9
	Argentina	27,0	58,7
	İspaniya	24,4	171,3
	Rusiya Federasiyası	19,5	232,8
	İordaniya	11,6	76,4
	Digər ölkələr	18,8	389,6

Mənbə : Link. <https://www.stat.gov.az> - 2019

Heyvandarlıq üzrə Azərbaycanda 2018-ci ilin statistikasına görə idxal olunan ölkələr sırasında Gürcüstan ilk yerdə dayanır. Gürcüstana idxal olunan diri iribuynuzlu heyvanlar zamanı əldə olunan gəlir 44822,5 min dolları olmuşdur. Diri ev quşları üzrə idxal olunan mallara görə Türkiyə ilk sırada durur və əldə olunan gəlir 1 031,1 min dollar olmuşdur. İri buynuzlu heyvan əti üzrə isə Ukrayna birinci yerdədir və 20 069,8 min ABŞ dollar gəlir əldə olunmuşdur. Daha ətraflı cədvəldə qeyd edilmişdir.

2018-ci il üzrə Azərbaycanın xarici ticarət dövriyyəsi 1 mld 727 mln 332,06 min dollar təşkil etmişdir. Azərbaycan Respublikası ixracdan 1 mld 38 mln 707,15 min ABŞ dolları, idxaldan isə 688 mln 625,03 min ABŞ dollar təşkil edib. Nəticədə 350 mln 81,23 min ABŞ dollarlıq müsbət saldo olmuşdur. Qeyd edə bilərik ki, ölkəmizdə ötən illərə nisbətən ixrac idxalı üstələmişdir. Beləliklə, 2017-ci illərdə ticarət əməliyyatı zamanı 1 mld 559,32 mln ABŞ dolları qazanc əldə edilmişdi.

Tendensiya idxalın artması və ixracın isə azalmasını göstərir. Qeyd edə bilərik ki, 2016-cı ildə saldo müsbət 658 mln 724,31 min ABŞ dollar olmuşdur. Lakin, 2017-ci ilə müqayisə zamanı 2018-ci il idxal 53 faiz artıb və ixrac isə 6,3 faiz aşağı düşmüşdür. 2018-ci ildə ticarət dövriyyəsi zamanı 60 %-i ixracın və 40%-i isə idxalın payına düşmüşdür.

2.2. Respublikada ixracın artırılması üzrə iqtisadi siyasətin prioritet istiqamətləri

Azərbaycan iqtisadiyyatının dünya iqtisadiyyatının quruluşuna fəal inteqrasiyası şəraitində və ÜTT-yə daxil olmaq ərəfəsində yerli müəssisələrin inkişafında əsas diqqət məhsulları xarici bazarlara yönəldilməsidir. Ölkədə suverenlik illərində, o cümlədən xarici iqtisadi fəaliyyət sahəsində aparılan genişmiqyaslı islahat sənaye müəssisələrinə ixrac potensialının formalaşması və istifadəsi üçün geniş imkanlar vermişdir. Müəssisənin xarici bazarda kommersiya uğuru, ixrac potensialından istifadənin səmərəliliyindən çox asılıdır. Bu problemlərin həlli birbaşa ixrac potensialının idarə olunması üçün düzgün hazırlanmış və həyata keçirilən strategiyadan, seçilmiş idarəetmə quruluşundan, keyfiyyət mühasibatlığından və müəssisədə fəaliyyətə nəzarətdən asılıdır. Vahid bir müəssisənin ixrac potensialının formalaşması və istifadəsi prosesi dövlətin məqsədli və aktiv təsiri olmadan səmərəli şəkildə davam edə bilməz.

Azərbaycanda yeni müəssisələrin meydana gəlməsi, ölkəmizdə fəaliyyət göstərən şirkətlərin ərazi və sahə baxımından onların strukturu iqtisadi inkişaf xüsusiyyətlərini göstərən əsas göstəricilərdən biri sayılır. Müşahidələr zamanı son

illər ərzində ölkədə qurulmuş müxtəlif profilə malik yeni sənaye və eləcə də, aqrar müəssisələr dövlətin ixrac potensialından istifadə olunması aparıcı rola malik olmuşdur.

Son illərdə respublikada istehsal edilən məhsulların ixracın yüksəldilməsi xüsusi diqqət mərkəzindədir. Bu sferada neft ölkəsi olan Azərbaycan Respublikasında davamlı olaraq istehsal edilən malların xarici bazarlara çıxarılmasının daha da asanlaşdırması yolunda işlər davam etdirilmiş və eləcə də, mövcud ixrac potensialının səmərəli gerçəkləşdirilməsinə və potensialın artırılmasına xüsusi olaraq əhəmiyyət verilmişdir.

Hal-hazırda bir çox sənaye müəssisəsi, bir qayda olaraq, xarici bazarlarda məhsul satış strategiyasına malik deyildir və ixracı planlaşdırma yalnız istehsalla əlaqəsi olmayan gələcək satışların qiymətləndirilməsi ilə məhdudlaşır. Bu problemin öyrənilməsində rast gəlinən çətinliklərin təbiəti, ixrac potensialının təhlilinə hərtərəfli elmi əsaslı yanaşma və metodların olmaması və istehsal prosesləri ilə ixrac fəaliyyəti arasındakı əlaqə ilə bağlıdır.

Müasir iqtisadi elm ayrı bir müəssisənin və bütövlükdə sənayenin inkişafında başlıca amil olaraq ixrac potensialının effektiv idarə olunması problemlərinə daha az əhəmiyyət verir. Bundan əlavə, müxtəlif yanaşmalar mövcuddur və əlavə olaraq hər hansı bir idarəetmənin əsasını təşkil etməli ixrac potensialının qiymətləndirilməsi üçün ümumiyyətlə tanınmış bir metodologiya hazırlanmamışdır. İxrac potensialının idarə edilməsi müasir iqtisadi ədəbiyyatda praktik olaraq istifadə edilməyən yeni bir anlayışdır.

AR Prezidenti İ. Əliyevin imzalandığı sərəncam və təsdiqləndiyi dövlət proqramları vasitəsilə hökumət quruluşlarının işinin mühüm prioritetini regionların inkişafının vacibliyini müəyyənləşdirmişdir. Buna müvafiq olaraq AR İqtisadiyyat Nazirliyinin işlədiyi 2014-2018-ci illər üzrə nəzərdə tutulan AR iqtisadi-sosial inkişafı konsepsiyası və onun mühüm makroiqtisadi göstəriciləri “ adlı sənəddə respublikamızın yaxın illər ərzində iqtisadi strategiyasının mühüm istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir (Zeynalov Z.S., 2008, 138 s).

Həmin istiqamətlər çoxşaxəli şəkildə əks olunduğu və habelə, bir neçə sahələrini özündə cəmləşdirməsi səbəbindən məqsədimizə çatmaq üçün bizə lazım olan maddələrin bəzi hissələrini sadalamaq yerinə düşərdi:

- ❖ Azərbaycanın dövlət gəlirlərinin daha da artırılmasını təmin etmək məqsədilə gömrük siyasəti və çevik vergi davam etdiriləcəkdir;

- ❖ Ölkədə vergi siyasətinin mühüm yollarından biri əlverişli olan vergi mühitinin qurulmasından, rəqabətin genişləndirilməsini və sahibkarlığın inkişaf etdirilməsini, yeni iş yerlərinin qurulmasını, habelə investisiyaların ölkə iqtisadiyyatına cəlb olunmasını stimullaşdırmaqdan ibarət olacaqdır;

- ❖ Orta müddətli dövrdə dövlət sənaye siyasətinin əsas məqsədi quruluşun yaxşılaşdırılmasının təmin olunması məqsədilə sənaye istehsalının əlverişliliyinin yüksəldilməsi olacaqdır. Bu sferada görülən işlər istehsal edilən avadanlıqların yüksək fiziki və mənəvi aşınmasını ləğv etmək, milli məhsulların rəqabət qabiliyyətini artırmaq, bu sektora investisiya və innovasiyanı təşviq etmək və qeyri-neft sahəsinin emal fəaliyyətinin inkişafı etdirmək;

- ❖ Gələcək planda gömrük ödənişlərinin dərəcələrinin yerli istehsalın maraqları diqqətə alınmaqla tənzimlənəcəkdir;

- ❖ Ölkədə aqrar sektor sahəsində istehsalın rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi və inkişafda olan bazarların formalaşdırılması üzrə sektorun effektivliyinin və ixrac potensialının artırılması;

- ❖ Ölkədə fermerlər tərəfindən becərilən məhsulların satışına dövlətimiz tərəfindən hər cür dəstəyin verilməsi;

- ❖ Ölkədə sahibkarlığın təşviqinə gömrük-vergi siyasətinin reallaşdırılması;

- ❖ Respublikamızın nəqliyyat sisteminin uyğun olaraq, dünya nəqliyyat sisteminə inteqrasiya olunması, rəqabətə davamlı tranzit nəqliyyat dəhlizi və ələlxüsüs kənd rayonları və qəsəbələr ilə yol infrastrukturunun, nəqliyyatın və avtomobil yollarının inkişaf etdirilməsi;

❖ Ölkədə yükdaşıma və dəniz ticarəti gəmiçiliyinin modernləşdirilməsi, dəmiryolu nəqliyyatının, eləcə də nəqliyyat xidməti ixracının artırılması və Bakı Metropolitenin sabit təhlükəsizlik işinin təmin olunması;

❖ Ölkədə ixracın dəstəklənməsi üzrə dövlət fəaliyyətinin mühüm istiqaməti Azərbaycan Respublikası üçün əlverişli olan şəraitin qurulması olacaqdır.

❖ Rəqabətqabiliyyətli olan ixrac məhsullarının istehsal edilməsi üçün sahibkarlara maddi, maliyyə və texniki yardım mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi;

❖ Respublikada daxili bazarın qorunmasının əsas məqsədi sağlam rəqabət mühiti təmin etmək və xarici iqtisadi amillərin işığında Azərbaycan iqtisadiyyatının ən həssas sektorlarını inkişaf etdirməkdir. Bu məqsədlə tarif sistemi demək olar ki, davamlı şəkildə təkmilləşdiriləcəkdir.

Ölkənin ixrac potensialından əlverişli formada istifadə edilməsi və onun iqtisadi inkişafında tənzimlənməsi iqtisadiyyata qoyulan investisiyalar üzrə zəruri əhəmiyyətə malikdir. Çünki, investisiyaların bir hissəsi var olan istehsal sahələrinin inkişaf etdirilməsinə, habelə, bu sahələr üzrə ixracın artımına istiqamətləndirilsə, onların vacib hissəsi təzə istehsal və xidmət, habelə ifrastruktur sektorlarının qurulmasına yönəldirilir. Neft sektorunda əldə olunmuş nailiyyətlər və neftin dünya bazarına çıxarılması sayəsində böyük həcmdə valyuta ehtiyatlarının əldə olunması, eləcə də dövlət büdcəsi gəlirlərinin getdikcə sürətli şəkildə artımı son illərdə dövlət investisiyalarının həcmnin də dayanmadan artmasını şərtləndirmişsə, bu zaman xarici iqtisadi əlaqələrin gücləndirilməsi, dövlətdə makroiqtisadi-maliyyə sabitliyinin gücləndirilməsi xarici investisiyaların çoxalmasına və sahibkarlığın inkişafı, investisiya şəraitinin yaxşılaşdırılması isə öz sırasında daxili özəl investisiyaların da artımına rəvac vermişdir (Səmədzadə Z.Ə., 2001, 325 s.).

Qeyd edə bilərik ki, bütün sahələrimizdə əsas məsələ ixrac potensialının inkişaf etdirilməsinə gətirən proseslərdir. Buna görə, bunlar bir müddət ərzində həyata keçirilməsi planlaşdırılan ölkənin iqtisadi inkişaf strategiyasının əsas cəhətləridir. İqtisadi inkişaf strategiyasından kənar ixrac potensialının inkişaf strategiyasının təhlili, şübhəsiz ki, bağışlana bilməyən bir səhv olacaqdır. Proqramın icrası zamanı

Prezident İ.Əliyev iclası zamanı çıxışında ölkənin əsas makroiqtisadi göstəriciləri, proqramın proqnozlaşdırılan sahələrinin statistik nəticələrinin uğurla həyata keçirildiyini bildirmişdir.

Bu proqramın milli iqtisadiyyatda uğurla həyata keçirilməsi nəticəsində 2017-2019-cu illərdə ölkənin əsas makroiqtisadi göstəricilərinin Cədvəl 1-də dəyişdiyini aydın görürük. Proqramın üzləşdiyi və həll olunduğu əsas problemlərin hərtərəfli həllində məqsəd 2017-2019-cu illərlə məhdudlaşmaması və bunun milli iqtisadiyyata müsbət təsirinin bir neçə il davam etməsidir.

Cədvəl 3. 2018-2019-cu illərin makroiqtisadi göstəriciləri

Göstəricinin adı	2019-cu ilin yanvar-sentyabr ayları, faktiki	2019-cu ilin yanvar-sentyabr ayları 2018-ci ilin yanvar-sentyabr aylarına nisbətən, faizlə	<u>Məlumat üçün</u> 2018-ci ilin yanvar-sentyabr ayları 2017-ci ilin yanvar-sentyabr aylarına nisbətən, faizlə
A	1	2	3
Ümumi daxili məhsul, milyon manat o cümlədən qeyri neft-qaz ÜDM	58 464,2 35 504,5	102,5 103,5	100,8 101,0
Əhalinin hər nəfərinə düşən ÜDM, manat	5 910,1	101,6	100,0
Sənaye məhsulu, milyon manat o cümlədən qeyri neft-qaz sənayesi	34 663,7 8 309,8	101,7 115,6	102,0 110,8
Əsas kapitala yönəldilmiş vəsaitlər, milyon manat o cümlədən qeyri neft-qaz sektoruna ondan qeyri neft-qaz sənayesinə	10 146,2 6 346,8 1 213,2	98,1 108,9 110,6	88,5 120,2 124,4
Kənd təsərrüfatı məhsulu, milyon manat o cümlədən: bitkiçilik heyvandarlıq	6 273,8 3 307,3 2 966,5	107,1 111,0 103,1	104,3 105,8 102,7
Nəqliyyat sektorunda yük daşınması, milyon ton	172,5	101,6	101,3
Nəqliyyat sektorunda sərnişin daşınması, milyon sərnişin	1 487,4	102,1	101,3
Informasiya və rabitə xidmətləri, milyon manat	1 580,3	116,4	107,7
Pərakəndə ticarət dövriyyəsi, milyon manat	27 577,4	103,0	102,7
Əhaliyə göstərilən ödənişli xidmətlər, milyon manat	6 570,8	102,1	102,6
Dövlət büdcəsinin gəlirləri, milyon manat	16 871,2	104,7	133,7
Dövlət büdcəsinin xərcləri, milyon manat	16 690,6	106,5	122,5
Dövlət büdcəsinin profisiti, milyon manat	180,6	x	x
Əhalinin nominal gəlirləri, milyon manat	42 202,7	106,7	109,1
Əhalinin hər nəfərinə düşən nominal gəlirlər, manat	4 266,2	105,8	108,1

Mənbə: Link. <https://www.stat.gov.az> - 2019

Son zamanlarda dünyada meydana gələn maliyyə böhranına uğraması ölkəmizin bu proqramı inkişaf etdirməsinə və genişləndirməsinə mane oldu. Respublikanın iqtisadi siyasəti böhranı və onun mənfi nəticələrini yüngülləşdirməyə yönəlmişdir. Ölkənin 2014-2018- ci illər Xarici ticarət dövriyyəsinin dinamikası aşağıda (Cədvəl 4) qeyd olunmuşdur.

Cədvəl 4. Xarici ticarət dövriyyəsinin dinamikası

İllər	Milyon ABŞ dolları ilə			
	ticarət dövriyyəsi	idxal	ixrac	saldo
2014²	39 407,5	9 187,7	30 219,8	21 032,1
2014	31 016,3	9 187,7	21 828,6	12 640,9
2015²	25 809,0	9 216,7	16 592,3	7 375,6
2015	21 945,8	9 216,7	12 729,1	3 512,4
2016²	21 596,6	8 489,1	13 107,5	4 618,4
2016	21 946,7	8 489,1	13 457,6	4 968,5
2017²	24 263,8	8 783,3	15 480,5	6 697,2
2017	24 103,3	8 783,3	15 320,0	6 536,7
2018²	31 755,9	11 465,0	20 290,9	8 825,9
2018	30 923,6	11 465,0	19 458,6	7 993,6

Mənbə: Link. <https://www.stat.gov.az> - 2019

İllər	Əvvəlki ilə nisbətən faktiki qiymətlərlə, faizlə *)		
	ticarət dövriyyəsi	idxal	ixrac
2014²	95,7	85,4	99,0
2014	94,1	85,4	98,0
2015²	99,9	99,5	100,1
2015	104,3	99,5	106,3
2016²	92,7	89,6	94,4
2016	112,9	89,6	129,7
2017²	89,3	83,8	92,9
2017	85,2	83,8	86,1
2018²	100,5	100,2	100,6
2018	96,0	100,2	93,7

2) Statistika məlumatı

*) 2014-2018-ci illərdə indekslər qiymət amili

Mənbə: Link. <https://www.stat.gov.az> - 2019

- Respublika ixracatının təxminən 80-90 faizi neft məhsulları təşkil etsə də, ixrac əmtəə quruluşunda aşağıdakı malların ixracının genişləndirilməsi imkanı inkişaf prioritet sahələrinə daxil edilə bilər;

- Respublikanın ixracı zamanı elektrik enerjisinin həcmi artmışdır. Bunu gömrük orqanları ixracın strukturuna dair cədvəldə aydın şəkildə görmək olur.

- Ölkədə istehsal olunan əlvan metalların və məhsulların ölkənin ixracında ciddi çəkiyə sahib olması ölkəmizin bu kimi təbii sərvətlərdən iqtisadi və əlaqəli ixrac potensialında istifadə olunmasında artan rolunu təsdiq edir.

- Respublika ixracatının təxminən 80 və 90 faizinin neft məhsullarına aid olmasına baxmayaraq, ixrac əmtəə strukturundakı aşağıdakı malların ixracının genişləndirilməsi imkanları inkişaf prioritet sahələrinə daxil oluna bilər:

- Bu, xüsusən gəmilər, gəmilər və quruluşlarda, 2013-cü ildə ixracatda 7,19 faizi artan dəniz ölkələri də daxil olmaqla bu məhsulların ixrac potensialına sahib olsa da, potensialın səviyyəyə çatacağına inam verir və digər ixracatçılara bənzəyir.

- Xüsusilə kimya sənayesinin ixrac strukturunda qeyri-üzvi kimyəvi məhsulların çəkisinin yüksəlməsi dövlətimizin kimya sənayesinin xarici ölkələrin ehtiyaclarına uyğunluğunun göstəricisidir. Buna səbəbdən ölkədə ixracatçıların bu sahəyə xüsusi diqqəti və hərtərəfli dəstəyi ölkəmizin ixrac potensialından səmərəli istifadə etməyimizə kömək edəcəkdir. Plastik kütlələr bu məhsulun rezin və rezin məhsullarının ixrac strukturundakı digər mallara nisbətən üstünlük təşkil edir.

Əlverişli iqlim mühitinin kənd təsərrüfatı istehsalı sahəsindəki daimi potensialını təmin edir. Bu səbəbdən məhsullar təkcə yerli ehtiyaclarımızı ödəmir, həm də ölkənin ixracında təmsil olunur.

Tədqiqatlar nəticəsində respublikanın ixrac potensialının makroiqtisadi səviyyəsinin müasir şəraitdə neft sənayesi kimi qəbul edilə biləcəyi qənaətinə gəldi. Azərbaycanın dinamik ixrac potensialına neft sənayesi təsir göstərir. Neft amili ölkə iqtisadiyyatının makroiqtisadi səviyyədə formalaşması və inkişafı üçün əsas stimuldur. Neft sahəsi dövlətin sənayesinin və ümumi neft istehsalının 90% -dən çoxunu və sənaye istehsalının isə 2/3 hissəsini təşkil edir.

Neft ixrac potensialı respublikanın kapital qoyuluşu və xarici dövlətlər ilə iqtisadi integrasiyası üçün əsas amil sayılır. Müstəqillik qazandıqdan sonra ölkəmizdə neft ixrac potensialı strategiyasının mühüm məqsədlərindən biri də problemlərin həllini tapmaqdır. Beləliklə, ölkənin iqtisadi inkişafına müvafiq olaraq, başqa təsərrüfat sektorların da ixrac potensialına öz töhfəsini verir.

Ölkə, neft ixracatından əldə edilən vəsaitlərin regionların mövcud olan potensialından istifadə edilməsinin əlverişliliyini yüksəltmək və ixrac yönümlü sənayenin (sənaye və kənd təsərrüfatı sektorlarında) inkişafını ödəmək üçün bu fəaliyyət istiqamətində bölgü aparılır. Buna görə də respublikanın bu istiqamətdə həyata keçirdiyi siyasət və həmçinin, dövlət proqramları yüksək nəticələr verir. Bu proqramlar tənzimləmə mexanizmlərini hər bir iqtisadi bölgənin potensialına, ölçüsünə və təbii ehtiyatlarına əsaslanaraq uyğunlaşdırılmışdır. ÜTT-yə daxil olma yolunda Azərbaycan iqtisadiyyatının beynəlxalq iqtisadiyyat sistemində aktiv şəkildə integrasiyası və yerli müəssisələrin inkişafı kontekstində əsas diqqət xarici bazarlara doğru istiqamətlənmişdir.

Suverenlik dövründə ölkədə aparılan böyük islahatlar, o cümlədən xarici iqtisadi fəaliyyət sənaye müəssisələrinə ixrac potensialının təkmilləşdirilməsi və istifadə edilməsi üçün daha çox imkanlar vermişdir. Müəssisənin xarici bazarlarda kommersiya uğuru, onun ixrac potensialından istifadəsində əlverişliliyindən asılıdır. Həmin problemlərin həlli edilməsi bilvasitə ixrac potensialının idarə edilməsi, seçilmiş idarəetmə quruluşu, keyfiyyət mühasibatlığı və müəssisə üzərində nəzarət üçün yaxşı hazırlanmış və tətbiq olunan bir strategiyaya əsaslanır. Vahid qurumun ixrac potensialının yaradılması və istifadəsi prosesi dövlətin hədəfli və aktiv təsiri olmadan səmərəli şəkildə təmin edilə bilməz.

Bu gün ixrac yönümlü müəssisələrin əksəriyyətində xarici bazarlarda məhsul satmaq strategiyası olmur və ixracı planlaşdırma istehsalla əlaqəli olmayan gələcək satışları qiymətləndirməklə məhdudlaşır. Bu problemin araşdırılmasında qarşıya çıxan çətinliklərin xarakteri, ixrac potensialını və istehsal prosesləri ilə ixrac fəaliyyəti arasındakı əlaqəni təhlil etmək üçün hərtərəfli şəkildə elmi əsaslı yanaşma və metodların olmamasından irəli gəlir.

Müasir iqtisadi elm vahid bir müəssisənin və ümumilikdə sektorun inkişafında vacib bir amil kimi ixrac potensialının səmərəli idarə edilməsinə az əhəmiyyət verir. Əlavə olaraq, fərqli idarəetmə və ixrac potensialının qiymətləndirilməsi üçün universal bir metodologiya mövcuddur, hansı ki, idarəetmənin əsasını təşkil etməlidir. İxrac potensialının idarə olunması çağdaş iqtisadi ədəbiyyatlarda tətbiq olunmayan yeni sayılan bir anlayışdır. Bundan əlavə, ixrac fəaliyyəti ilə fəaliyyət göstərən hər bir şirkətdə bu idarəetmə aparılır.

III Fəsil. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA İDXAL VƏ İXRAC QIYMƏTLƏRİNİN TƏNZİMLƏNMƏSİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ YOLLARI

3.1. İEÖ-də idxal və ixrac qiymətlərinin tənzimlənməsi təcrübəsi və onun respublikada iqtisadi tətbiqi yolları

İnkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatı olan ölkələrdə dövlət nadir hallarda xarici ticarət əməliyyatlarının birbaşa iştirakçısıdır. Bununla yanaşı, onun funksiyaları xarici ticarət fəaliyyətinin tənzimlənməsini özündə əks etdirir, digər tərəfdən, hökumətin təşviqi və ixraca dəstək verilməsinə yönəldilmiş tədbirlərin hazırlanmasını da əhatə edir. Bu, istehsalın genişləndirilməsi, məşğulluğun artırılması və vergi daxilolmalarının artırılması kimi dövlət vəzifələrinin yerinə yetirilməsinə böyük töhfə verir. İxracın təşviqi müəyyən sənayenin inkişafına və ya qorunmasına töhfə verən iqtisadiyyatın quruluşuna da təsir edə bilər. Əksər ölkələrdə dövlətin xarici ticarətin tənzimlənməsi funksiyasını həvalə etdiyi xüsusi şöbələr yaradılmışdır.

İxracın stimullaşdırılması üçün əsas vasitə onun dövlət tərəfindən verilmiş kreditləridir. Xüsusi dövlət və qarışıq banklar, ixracatçılara özəl banklara nisbətən daha aşağı faiz dərəcəsi ilə və daha uzun müddətə kredit verən fondlar vasitəsilə həyata keçirilir. Güzəştli kredit əsasən maşın və avadanlıqların ixracı üçün verilir. Məsələn, ABŞ-da dövlət kapitalı olan İxrac-İdxal Bankı (30-cu illərdən bəri fəaliyyət göstərir), Beynəlxalq İnkişaf Agentliyi, Xaricdə Özəl İnvestisiyaların Təşviqi Dövlət Korporasiyası və Ticarət və İnkişaf Proqramı kimi ABŞ-da ixrac fəaliyyətlərini təşviq edir.

Hal-hazırda, bütün inkişaf etmiş ölkələrdə müxtəlif adlar altında təqdim olunsada, mahiyyəti eynidir - rəqabəti dəstəkləyən və inhisarı məhdudlaşdıran antitrust qanun mövcuddur. Antiinhisar qanunları, rəqabətin məhdudlaşdırılmasına yönəlmiş razılaşma və hərəkətləri qadağan edən qanunlardır: bazar bölgüsü, şaquli üfüqi qiymət sabitliyi, ticarət ayrışdırıcılığıdır.

Qiymətləndirmə metodologiyasına gəldikdə, onların tənzimlənməsi qaydası əksər ölkələrdə ümumi bir taktika olaraq, müəyyən qiymət qaydaları, dövlət orqanları tərəfindən hazırlanan inzibati və hüquqi metodlardan istifadə olunur. Sonuncu, milli iqtisadiyyatla əlaqəli olan mal və xidmətlərə xüsusi qiymətlərin tənzimlənməsi və tətbiqi üçün məsuliyyət daşıyır (Thompson H., 2006, 506 p)

Dövlət orqanları qiymətlərə nəzarət edir. Ümumiyyətlə, dövlət tərəfindən idarə olunan qiymətlərin həcmi ümumi məhsulun 10-30% -i arasında dəyişir. Bazar iqtisadiyyatı olan müxtəlif ölkələrdə qiymətlərə dövlət təsirinin yolları və metodları, ölkənin dünya əmək bölgüsündə mövqeyini təyin edən milli, iqlim, siyasi, qaynaq və digər amillərdən asılı olaraq eyni deyildir.

Yaponiyada ixracatçılara dəstək olmaqda mərkəzi yeri dövlət büdcəsindən nizamnamə kapitalı olan Jetro ixrac-ticarət təşkilatı tutur. Hindistanda ixtisaslaşdırılmış İxrac-İdxal Bankı, Ticarətin İnkişafı Təşkilatı və ixracatçılara həvəsləndirən bir sıra digər təşkilatlar mövcuddur.

Yaponiyada hökumətin qiymətə birbaşa müdaxiləsi minimaldır. Üstəlik, dövlət korporasiyalar tərəfindən topdan və pərakəndə qiymətlərə nəzarətin istənilən formasını məhdudlaşdırmaq siyasəti yürüdür. Bazarın və dövlət qurumlarının qiymət qoyuluşlarında iştirakını məhdudlaşdıran əsas qanunvericilik bazası Antiinhisar Qanunu (1947), Qida məhsulları bazarının tənzimlənməsi haqqında Qanun və Heyvandarlıq məhsullarının qiymətlərinin sabitləşməsi haqqında Qanundur. Xüsusi bir qurum, Ədalətli Əməliyyatlar Komissiyası bu qanunlara nəzarət edir.

Yaponiyada qiymətlərin əsasını tələb və təklifin qarşılıqlı əlaqəsi təşkil edir. Ancaq bu, dövlətin müəyyən növ malların qiymətlərinə təsir göstərməkdən imtina etməsi demək deyil. 1973-cü ildə qurulan İqtisadi Planlaşdırma İdarəsində Qiymət Bürosu var ki, bu da qiymətlər sahəsində mühüm işlər görən bir dövlət orqanıdır: antitrust qanunlarına əməl olunmasına nəzarət, tələb, təklif və qiymət tendensiyalarının öyrənilməsi, tələb və qiymətlərin lazımi səviyyədə saxlanılması ilə müvafiq işlər aparılır. Maliyyə və maliyyə siyasəti inzibati olaraq Yaponiyada düyü, buğda, ət və süd məhsulları, su, elektrik enerjisi, qaz, dəmir yolu tarifləri, təhsil və

tibbi xidmət xərcləri də daxil olmaqla istehlak qiymətlərinin təxminən 20% -i tənzimlənir.

İxrac krediti və ixracının dövlət sığortası da aşağı dərəcələrdə həyata keçirilir və həm kommersiya, həm də bir çox siyasi risk növləri əhatə edir. Dövlət, yerli istehsalçıların xarici bazarlara çıxmasını asanlaşdıran, idxalçılar tərəfindən ödəniş etməmək riskini öz üzərinə götürür.

Müəyyən malların istehsalı və ixracı üçün birbaşa dövlət sifarişlərinin verilməsi təcrübəsi mövcuddur, ixracatçılara vergiləri azaltmağa və ya ləğv etməyə həvəsləndirir.

ABŞ Dövlət qiymət tənzimləməsinin hüquqi əsası antitrust qanunlardır. Qiymətlərə nəzarət edən orqanlar (qiymətlər üzərində razılığa nəzarət və qiymət ayrı-seçkiliyi ilə bağlı tədbirlər) *ABŞ* Ədliyyə Nazirliyi Antitrust Bürosu və Federal Ticarət Komissiyasıdır.

ABŞ-da qiymətlərin böyük əksəriyyəti rəqabətli bazar mexanizmində olan şirkətlər tərəfindən təyin olunur. Eyni zamanda, təbii qiymətlər inhisar edən sahələrdə dövlət qiymətləri qalmaqdadır. Bu enerji, bir rabitə sistemidir. Dövlət qiymətlərin 5-10% -ni tənzimləyir.

Bəzi ştatlarda onların rəhbərliyinə elektrik enerjisi, şəhərlərarası yol və dəmir yolu nəqliyyatı üçün tariflər tətbiq etmək hüququ verilir.

Təsərrüfat qiymətlərinin tənzimlənməsi sistemi (1933-cü ildə tətbiq edilmiş) böyük əhəmiyyətə malikdir. Ömtəə Kredit Korporasiyasının girov qiymətləri və girov əməliyyatları bunun üçün əsasdır. Girov qiymətləri (dərəcələri) minimum zəmanətli qiymətlər kimi xidmət edir. Bazar fermer qiymətləri onların səviyyəsindən aşağı düşdükləri şəraitdə fermerləri qorumaqla bazara kənd təsərrüfatı məhsullarının satışından minimum gəlir səviyyəsini təmin edirlər.

Norveç Qiymətlərin dövlət tənzimlənməsinin hüquqi əsası 1953-cü ildə təsdiq edilmiş qiymət, mənfəət və rəqabətin məhdudlaşdırılması haqqında qanun, habelə bu qanun əsasında verilmiş bir sıra kral qərarlarıdır. Qiymətləndirmə və təşəbbüskarlığı tənzimləyən qanunlara riayət olunmasına nəzarət ən vacib

ixtisaslaşmış qiymət qurumları olan orqanlar sistemi tərəfindən həyata keçirilir: Qiymətlər Şurası, Qiymətlər Müdirliyi və Qiymətlər üzrə Dövlət Müfəttişliyi.

Dövlət maksimum və minimum qiymət səviyyələrini və ya “dondurur” qiymətlərini müəyyənləşdirir, endirimlərin, müavinətlərin (həddlərin), maksimum qazanc səviyyələrinin və qiymətlər sahəsində digər qaydaların hesablanması qaydasını müəyyən edir. Dövlət ət, süd, marqarin, kimyəvi gübrələr, sement və dərman vasitələrinə qiymət məhdudiyyətlərini təyin edir.

Avstriya Qiymətlərin dövlət tənzimlənməsi Antidempinq Qanununun (1985) Qiymət Aktı (1976-cı ildə, 1988-ci ildə düzəlişlə), Kartel Qanunu (1988-ci ildə düzəlişlə) əsasında həyata keçirilir.

Dövlət qiymətlərin təqribən 10% -ni (qara metalların qırıntıları və tullantıları, dərman xammalı və dərman vasitələri, elektrik enerjisi, qaz, istilik təchizatı) tənzimləyir.

Parlament tütün, tütün məhsulları, duz, poçt, telefon, teleqraf və dəmir yolu tariflərini müəyyənləşdirir. Maliyyə Nazirliyi spirt qiymətlərini təyin edir.

İqtisadiyyat Nazirliyi istənilən məhsul və ya xidmət növü üçün 6 ayadək qiymət tənzimləmə tətbiq etmək hüququna malikdir. 6 aya qədər bir müddət ərzində qiymətləri ya bir və ya bir neçə müəssisə tərəfindən əsassız olaraq aşdıqda və ya istehsalçıları üçün istifadə olunan xammalın qiymətini aşağı salarkən sahibkarlar hazır məhsulun qiymətini aşağı salmadığı zaman qiymətləri təyin edə bilər. Qiymətin iqtisadi əsaslandırılması vahid bir müəssisənin istehsalının faktiki maya dəyəri ilə deyil, bütövlükdə iqtisadiyyatın inkişafı maraqları baxımından nəzərdən keçirilir.

Yunanıstan Hökumət orqanları istehlak mallarının və xidmətlərin təxminən 20%-ni tənzimləyir. Qiymət məsələlərinə cavabdeh olan ixtisaslaşdırılmış bir qurum, qiymətlər və gəlirlər üzrə Nazirlər Komitəsi vardır. Hökumətin qiymətə müdaxiləsinin hüquqi əsası Bazar Tənzimləmə Məcəlləsidir (Prezident Fərmanı, 1989). Məcəlləyə görə, qiymət tənzimlənməli olan bütün mal və xidmətlər iki qrupa bölünür: Birinci qrupa qiymətləri Gəlirlər və Gəlirlər üzrə Nazirlərərası Komitə, ikincisinə isə Milli İqtisadiyyat Naziri tərəfindən tənzimlənməli mal və xidmətlər

daxildir. Bu qurum buğdanın, tütünün, kışmıışın qiymətlərini, elektrik enerjisi, ictimai nəqliyyat, rabitə və poçt, hava sərnışın daşımaları, sahil üzgüçülük və s.

İkinci qrupa bütün digər mallar və xidmətlər daxildir, onların qiymətləri Ticarət Nazirliyi tərəfindən tənzimlənilir. Bu qrupun mal və xidmətləri üç kateqoriyaya bölünür: əhəmiyyətli qeyri-kafi, əhəmiyyətli kifayət qədər, qeyri-vacibdir. Kənd təsərrüfatı ticarəti beynəlxalq ticarətin ən tənzimlənen sahələrindən biridir. Ənənəvi olaraq ən yüksək səviyyədə tarif və tarif olmayan ticarət maneələri, həmçinin dəstək tədbirlərinin (subsidiyaların) fəal istifadəsi ilə xarakterizə olunur.

Dünya kənd təsərrüfatı əmtəə bazarlarında proteksionizmin bu səviyyəsinin obyektiv iqtisadi səbəbləri aşağıdakılardır. Kənd təsərrüfatı istehsalı sənaye istehsalından istehsalın daha az amillərində və resursların alternativ məhsul istehsalına yönəldilməsində nisbətən daha çox fərqlənir. İdxal məhdudiyyətləri aradan qaldırıldıqda, məhsulları idxal olunan mallarla rəqabətə tab gətirməyənlər əvəzinə buraxılan ehtiyatların (istehsal amilləri) iqtisadiyyatın daha səmərəli sahələrində yenidən bölüşdürülməsi iqtisadi fayda mənbəyidir. Buna görə, kənd təsərrüfatında artan xarici rəqabətin nəticələri sənayedə deyil, daha çox ağırlı ola bilər, çünki buraxılan ehtiyatlar əsasən itirə bilər. Bunun səbəbi dünya ölkələrində rəqabətqabiliyyətli kənd təsərrüfatı istehsalının yaradılması imkanları əsasən iqlim şəraitindən asılıdır. Torpaqların təbii münbitliyindəki bərabərsizlik səbəbindən xarici tədarükçülərlə rəqabət etmək çox vaxt çətin və ya hətta mümkünsüzdür.

Qiymətlər rəqabət mühitində ən yaxşı şəkildə işləyir. Rəqabətin yüksək dərəcəsi heç bir şirkətin qiymət prosesinə nəzarət edə bilməməsinə, qiymətlərin bazar tərəfindən idarə olunmasına səbəb olur. Yalnız təklif və tələbin təsiri altında inkişaf edir. Rəqabət istehsalçıları istehsal xərclərini daim nəzarətdə saxlamağa, resursların müxtəlif yollarla istifadə edilə biləcəyini nəzərə almağa məcbur edir. Eyni zamanda, istehlakçı maliyyə imkanları çərçivəsində malların qiymətlərini və istehlak dəyərlərini özləri üçün müqayisə edərək istehlakın strukturunu müəyyənləşdirir.

Rəqabət şəraitində dövlət nəzarətinə və müdaxiləsinə ehtiyac yoxdur. Bazar şəraitində müəssisələr həmişə mükəmməl rəqabət vəziyyətindən çıxmağa və istehsalı inhisara almağa çalışırlar. Kənd təsərrüfatı istehsalının bu məhsullara olan tələbdən artıq olması ölkənin dünya bazarına çıxmasını müəyyənləşdirir. Bu məqsədlə dövlət, optimal ticarət siyasətinin həyata keçirilməsi yolu ilə xarici iqtisadi əlaqələri tənzimləyir. Daxili bazarda tələb-təklif nisbətlərinin prioritetləri xarici iqtisadi münasibətləri tənzimləməklə müəyyən edilir (МӘНКБЮ Г.Н., 1999, 330 с).

Milli iqtisadiyyat sahəsində hər hansı bir optimal strukturun formalaşmasında müvafiq maddi malların (təbii ehtiyatlar, əmək, investisiya və digər istehsal amilləri) olması zəruridir. Bu amillərin qarşılıqlı dəyişməsi ixracata öz töhfəsini verir. Üstəlik, təbii xammal şəklində kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracına icazə verilməməlidir.

Müvafiq istehsal proseslərindən keçən kənd təsərrüfatı təbii xammalının respublikadan ixracı daha məqsəduyğun hesab olunur. Buna görə ixracı artırmaq üçün ilk növbədə emal sənayesinin inkişafını kənd təsərrüfatında yeni struktur sektorlarının formalaşması ilə təmin etmək lazımdır. Respublikanın kənd təsərrüfatında daha da inkişafı təcrid şəraitində, yəni emal sənayesinin intensiv inkişafı olmadan baş verərsə, kənd təsərrüfatı və qida məhsullarının ixracı məsələsi ola bilməz. Xarici ölkələrdə qablaşdırma, çeşidləmə, reklam və s. üçün zəruri xüsusiyyətləri olan kənd təsərrüfatı məhsullarının dünya bazarında qıtlığına baxmayaraq, ekoloji cəhətdən təmiz eyni məhsullara tələbat çox yüksəkdir.

Bu şəkildə olan problemlərin uğurlu formada həlli üçün AR Prezidentinin 24/07/1997 tarixində “AR xarici ticarətin daha da liberallaşdırılması barədə” sərəncamı ilə təsdiq olunmuş “AR idxal və ixrac əməliyyatlarının tənzimlənməsi” qanunu qüvvəyə minmişdir və istiqamətləndirilmişdir (Məhərrəmov A.M., Aslanov H.H., 2008, 399 s).

Respublikamızda topdansa satış alışlarının kifayət qədər inkişaf etməməsi ayrıca bir problemdir ki, məhsulların müstəqil satış kanalları vasitəsilə satılması ilə bağlı ciddi çətinliklərə səbəb olur. İqtisadi islahatların ilk dövründə, ixrac vergiləri və idxal subsidiyaları tətbiq edildikdə, dövlətin xarici ticarət siyasəti kənd

təsərrüfatındakı problemləri daha da artırdı. Yalnız bu yaxınlarda yerli istehsalçıların qorunması üçün tədbirlər görülmüşdür, baxmayaraq ki, bu cür tədbirlərin tətbiqi özünü islahatların yalnız ilkin mərhələlərində əsaslandırır.

Ölkəmizdə xarici ticarətin inkişafı üçün ilk növbədə ixrac əməliyyatlarının dövlət tənzimlənməsini təmin etmək lazımdır. Son zamanlarda ölkəmizin iqtisadiyyatının prioritet sahələrindən olan balıq təsərrüfatının inkişafı nəticəsində ixrac üçün yüksək keyfiyyətli dəniz məhsulları istehsal edilmişdir.

Kənd təsərrüfatı istehsalının xüsusi sosial əhəmiyyəti var. Əgər sənaye şəhər əhalisi üçün məşğulluq mənbəyidirsə, kənd təsərrüfatı istehsalı təkcə məşğulluğun deyil, həm də kənd əhalisinin və kənd yaşayış məntəqələrinin mövcudluğunun amilidir. Eyni zamanda kənd əhalisinin daha aşağı bir hərəkətliliyi qeyd edilməlidir. Məsələn, şəhərlərə köçməsi həmişə əhəmiyyətli sosial problemlər və mənzil, səhiyyə xidmətləri, nəqliyyat, istirahət, təhsil və ticarət sahələrində iş yerlərinin olması ilə əlaqədardır.

Kənd təsərrüfatı istehsalı kifayət qədər kapital tələb olunur və infrastruktur xüsusilə, istehsal potensialının inkişafına (torpaq münbitliyinin artırılması, elmi tədqiqat, kənd təsərrüfatı texnikası parkının yenilənməsi, emal və saxlama imkanları) ciddi investisiya tələb edir. Eyni zamanda, məsələn, ərazinin abadlaşdırılması işlərinə qoyulan investisiyaların qaytarılması uzun müddət tələb eolunur. Bundan əlavə, kənd təsərrüfatı istehsalı istehsal xərcləri - əkin, məhsul yığımı və satışdan əldə olunan gəlir baxımından açıq bir mövsümi xarakter daşıyır. Nəhayət, kənd təsərrüfatı istehsalı həmişə artan maliyyə riskləri ilə əlaqələndirilir. Əlverişsiz hava şəraiti ilə əlaqədar məhsul itkisi ilə nəticələnmə bilər.

Əhəmiyyətli bir risk faktoru kənd təsərrüfatı mallarının qiymətlərinin dəyişkənliyidir. Kənd təsərrüfatı bazarları ənənəvi olaraq qiymət dəyişikliyinə ən çox meyilli hesab olunur. Ticarət siyasəti tədbirlərinin demək olar ki, bütün hissəsi kənd təsərrüfatı ticarətinin tənzimlənməsi üçün fəal istifadə olunur. Bu sektorda ən çox görülən ticarətin tənzimlənməsi tədbirləri tarif tədbirləri, subsidiyalar (o cümlədən ixrac), kəmiyyət məhdudiyyətləri, müxtəlif vergi alətləri, texniki maneələr (sanitariya, baytarlıq və fitosanitar qaydalar).

Ticarət və siyasi vasitələrdən istifadənin spesifikliyi sənaye mallarının ticarəti ilə müqayisədə sanitariya və fitosanitar səbəblərlə bağlı subsidiyaların, qadağanların və məhdudiyyətlərin, habelə müxtəlif formalarda (tarif kvotaları daxil olmaqla) kəmiyyət məhdudiyyətlərinin daha fəal istifadəsidir.

Xarici ticarətdə kəmiyyət məhdudiyyətlərinin aktiv istifadəsi əsasən iki amilə bağlıdır. Birincisi, kəmiyyət məhdudiyyəti idxalı tənzimləmək üçün kifayət qədər sərt tədbirlərdir. İkincisi, müəyyən bir mövsümdə hava şəraitindən asılı olaraq yerli məhsul istehsalı həcmindəki dalğalanmaları nəzərə alaraq bazara mal axını dəqiq şəkildə məhdudlaşdırmaq lazım olduqda rahatdırlar.

Müxtəlif kənd təsərrüfatı məhsullarının idxal rüsumu dərəcələri səviyyəsi də əhəmiyyətli dərəcədə dəyişir. Bir qayda olaraq, heyvandarlıq məhsullarına - ət və ət məhsullarına, süd məhsullarına, ən başlıcası heyvan yağı və süd tozu üçün yüksək idxal rüsumları tətbiq edilir. Aşağı tarif maneələri yağlı bitkilər, yemək və bitki yağlarına tətbiq olunur. Müxtəlif ölkələr və mallar üçün olduqca geniş yayılmış orta nisbətlər taxıl, təzə tərəvəz və meyvələr üçün səciyyəvidir.

Kənd təsərrüfatında proteksionizmin inkişafının iqtisadi şərtlərinə baxmayaraq, müəyyən bir ölkənin bu məsələdəki mövqeyi bir neçə amillər ilə aydınlaşdırılır ki, onların arasında ən tipikləri də qeyd etmək lazımdır.

Birincisi, müəyyən bir ölkənin dünya kənd təsərrüfatı məhsulları bazarındakı mövqeyi. Açıq ixrac yönümlü kənd təsərrüfatı istehsalına malik olan ölkələr xarici ticarət bazarlarına çıxışı asanlaşdırmaqda maraqlı olduqları üçün qida ticarətinin liberallaşdırılması üçün fəal müdafiə edirlər.

Hal-hazırda əksər inkişaf etmiş ölkələrin aqrar siyasətinin əsas məzmunu aqrar sektora dövlət tərəfindən müxtəlif növ subsidiyalar, subsidiyalar və güzəştlər vasitəsilə dəstək verilməsidir. Bəzi ölkələrdə kənd təsərrüfatına dövlət maliyyə qoyuluşları onun məhsulunun satışından əldə olunan gəlirdən 1,5-2 dəfə çoxdur. Kənd təsərrüfatına və qida sənayesinə dövlət dəstəyi ən böyük ixracatçısı olan ölkələrdə - ABŞ, Kanada və AB ölkələrində qida istehsalının kəskin artmasında böyük rol oynadı.

İnkişaf etmiş ölkələrin aqrobiznesinə dövlət dəstəyi onun məhsullarının dünya bazarında daha rəqabətli olmasına səbəb olur. Bu baxımdan istehsala dəstək bəzi hallarda ixraca dəstək kimi qiymətləndirilir.

Birbaşa və dolayı dövlət subsidiyalarının ölçülərini ayırd edə bilərik. Birbaşa dövlət subsidiyaları tədbirlərinə kənd təsərrüfatı istehsalçılarının gəlirlərinə dəstək daxildir, bunlardan ibarətdir: birbaşa dövlət kompensasiya ödənişləri; fəlakət ödənişləri; istehsalın yenidən təşkili ilə əlaqəli ziyan görə ödənişlər (əkin sahələrinin azaldılması, mal-qaranın məcburi kəsilməsi və s.).

İnkişaf etmiş ölkələrdə aqrobiznesin dolayı dövlət tənzimlənməsi tədbirlərinə aşağıdakılar daxildir:

1. Kənd təsərrüfatı məhsullarının daxili qiymətlərini dəstəkləmək, kvota və tariflər təyin etmək və ərzaq ixracatına və idxalına vergilər qoymaqla ərzaq bazarına qiymət müdaxiləsi.

2. Xərclərin kompensasiyası. Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıları əsas malların, gübrələrin, pestisidlərin və yemlərin alınmasına subsidiyalar verməklə, alınan kreditlər üzrə faizlərə, əmlak sığortası ödənişlərinə.

3. Bazarın təşviqi, bazar proqramlarının hazırlanması və icrası üçün dövlət vəsaitinin ayrılması, məhsulların saxlanması və məhsulların daşınmasında nəqliyyat işləri üçün subsidiyaların ayrılması.

4. Sənaye infrastrukturunun inkişafına kömək etmək, istehsal səmərəliliyinin artımını, sənaye binalarının inşasına subsidiyaların verilməsini, suvarma layihələrinin həyata keçirilməsini, meliorativ sahələrin yaxşılaşdırılmasını, habelə fermer birliklərinin yaradılmasını təmin edən uzunmüddətli tədbirlər üçün dövlət vəsaitinin ayrılmasını əhatə edir. İnkişaf etmiş ölkələrdə dövlət subsidiyalarının strukturunda ən böyük payı qiymətləri dəstəkləyən fondlar tutur. İnkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatı olan ölkələrdə kənd təsərrüfatı məhsulu qiymətlərinin müasir konsepsiyalarında qiymətlərin formalaşmasına və tənzimlənməsinə fəal dövlət müdaxiləsi mövcuddur.

Bu ölkələrdə qiymətlərin dövlət tənzimlənməsi sistemi demək olar ki, eynidir və aşağıdakıları nəzərdə tutur: qiymət dəyişkənliyi üçün yuxarı və aşağı hədlərin və

indikativ və ya şərti qiymətlərin müəyyənləşdirilməsini; dövlətin dəstəyini istədiyi; əmtəə müdaxiləsi və arzu olunan qiymət səviyyəsini qorumaq məqsədi ilə məhsulların bir hissəsinin alınması və ya satılması. İEÖ-də kənd təsərrüfatı qiymətləri və təsərrüfat gəlirləri siyasəti ilk növbədə dinamikada bir sıra iqtisadi göstəricilərin monitorinqinin təşkilini nəzərdə tutur: ixtisaslaşdırılmış təsərrüfat qrupları (AB ölkələri) və ya istehsal növləri (ABŞ) üzrə istehsal xərcləri; təsərrüfatların və sənayenin gəlirliliyi.

Nəticədə, hər şeydən əvvəl, bazar qiymətlərinə müntəzəm təsir göstərmək üçün, ikincisi, istehsal, gəlir səviyyələri, əmanətlər, investisiyalara təsir etmək üçün zəruri olan ətraflı-statistik məlumat bazası formalaşır. İEÖ-də kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətinin xüsusiyyətləri hədəf (zəmanətli) qiymətlərin maliyyə ilinin aylarına orta illik səviyyəsinin 10% -i arasında fərqlənməsini əhatə edir. Bu, satışa çıxarılan məhsulların birbaşa təsərrüfatlarında saxlanması üçün fermerlərə kompensasiya etmək və ya kommersiya dövlət anbarlarının tariflərini ödəmək məqsədi daşıyır.

Sonuncu vəziyyətdə, saxlama zamanı kənd təsərrüfatı məhsullarının itkisindən itkilər üçün qismən kompensasiya ödənilir. İEÖ-də kənd təsərrüfatının dövlət tənzimlənməsinin ən vacib göstəricilərindən biri istehsal olunan məhsulların təsərrüfat qiymətlərinə büdcə dəstəyinin səviyyəsidir. Bu statistika kənd təsərrüfatı məhsullarının hazırlanması və onun satışı (ixracı da daxil olmaqla) üçün bütün qiymət və qeyri-qiymət büdcə subsidiyalarının onların təsərrüfat qiymətlərinə nisbətini əks etdirir. 80-ci illərdən bəri təsərrüfat qiymətlərinə büdcə dəstəyi səviyyəsi 14,7% -dən 35,8% -ə, o cümlədən bitkiçilik üçün 8.5% -dən 47%-ə, heyvandarlıq 20% -dən 28.5% -ə yüksəldi.

İnkişaf etmiş ölkələrin aqrobiznes sektorunda qiymət qoyuluşunun ümumi əsası kənd təsərrüfatı məhsullarının alış qiymətlərinin və onların istehsalı və satışı üçün sosial zəruri xərclərin uyğunlaşdırılmasıdır. Bu, dünya qiymətlərinin səviyyəsi və dinamikasını nəzərə alır. Ən vacib qiymət funksiyası sənayenin gələcək inkişafı üçün kənd təsərrüfatı gəlirlərinin tənzimlənməsi olaraq qalır (Rodriguez F. and Rodrick D., 2000, 632 s.).

Qiymətləndirmə sistemi istehsal vasitələri qiymətlərinin, kənd təsərrüfatındakı xərclər və gəlirlərin, aqrobiznes sahəsində son məhsulların və xidmətlərin qiymətlərinin dinamikasının operativ monitorinqini təmin edir.

AB ölkələrindəki subsidiyalar fermerlərin satılan məhsullar üçün istehsal etdikləri dəyərin 45-50% -nə, Yaponiya və Finlandiyada 70% -ə çatdı. ABŞ-da kənd təsərrüfatının inkişafına bir məhsul vahidinə digər sektorlara nisbətən 30% daha çox investisiya qoyulur.

Qiymət mexanizminə əlavə olaraq, Aİ-nin xammal və eləcə də, ərzaq bazarlarının təşkili və tənzimlənməsi ilə bağlı ümumi qaydalarına büdcə subsidiyalarının verilməsinə nəzarət, istehsalçıların gəlirlərinin təmin edilməsinə yönəldilmiş ümumi Avropa tədbirləri, pərakəndə satış qiymətlərinin müəyyən səviyyədə saxlayır.

3.2. Ölkədə qiymətlərin tənzimlənməsi mexanizminin hüquqi bazası və onun dünya təcrübəsi əsasında təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Qiymətləndirmənin və formalaşmanın dövlət tənzimlənməsi strateji hədəfdir, dövlət qiymət siyasətini tənzimləyir və Respublikanın Konstitusiyasına uyğun şəkildə Azərbaycan Respublikası tərəfindən reallaşdırılır.

Qiymət siyasəti hökumətdə, yerli idarəetmə orqanlarında və tətbiq olunan sahələrdə tətbiq edilir və qiymətləndirilir və fəaliyyətinə nəzarəti tənzimləyir. Qiymətlər təklif və tələb tənzimləməsinin əsas vasitəsi kimi xidmət edir, yəni sərvət və xidmətlər, istehlak strukturları və həcmi, xərcləri, yaşayış səviyyəsi, ailənin istehlak səbətinə təsirini həyata keçirir.

Qiymət siyasətinin ayrılmaz hissəsi olan bazar münasibətləri baxımından vacibdir. Bazar münasibətlərinin inkişafını təşviq edir və inflyasiyanın yavaşlamasına və mənfi sosial və iqtisadi nəticələrin azaldılmasına töhfə verən, hökumətin, bələdiyyənin və digər rəqabət, azad ticarət, maliyyə hərəkəti və s. müstəqil iqtisadi fəaliyyətə imkan yaradar.

AR qiymət siyasəti üzrə İcra Hakimiyyət Qurumları, habelə Maliyyə və İqtisadiyyat Nazirliyi və tərkib hissəsinə daxil edilən Tarif (Qiymət) Şurası formalaşdırır. “AR antiinflasiya tədbirlərinin qüvvətləndirilməsi barədə” AR Prezidentinin 31/05/2005 tarixində 242№li sərəncamının 4.2 bəndində olan tələblərə diqqətə alınaraq AR Prezidentinin 26/12/2005 tarixində 341№li fərmanı vastəsilə AR Tarif (Qiymət) Şurası barədə əsasnamə təsdiq olunmuş və Tarif (Qiymət) Şurası dövlət tənzimlənməsinin tətbiq olunan qiymətləri (tariflərin) və xidmət haqlarının, habelə yığımların dövlət tənzimlənməsini reallaşdıran Kollegial İcra Hakimiyyəti qurumu kimi müəyyən olunmuşdur (“Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 24 iyun 1997-ci il tarixli, 609 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq olunmuş qaydalar).

Qiymət siyasətinin həyata keçirilməsində Vergilər Nazirliyi, Sahibkarlığa Kömək Komitəsi və Dövlət Antiinhisar Siyasəti qiymətə dövlət nəzarəti funksiyasını daşıyır. Bu məqsədlə ölkədə “Qiymət islahatı”, “Qiymət siyasəti əsasları” haqqında və digər bu kimi müvafiq qanunları hazırlamaq və təqdim etmək üçün iqtisadi islahat qanunları qəbul edilir.

Bu tədbirlərin hüquqi bazası “Qiymət siyasəti əsasları” əsasında Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə hazırlanmalı və qiymət siyasətinin aşağıdakı aspektlərində əks olmalıdır:

- Rəqabətli iqtisadiyyatda məhsul keyfiyyətinin, mülkiyyət formalarının fərqliliyi və uyğun istehlakçıların əlverişli inkişafı;
- Regional və iqtisadi sektorlarda məhsulların bərabərliyi və üstünlüyünün yaradılması;
- İqtisadiyyatın quruluşunun təkmilləşdirilməsi, təbii ehtiyatlardan əlverişli şəkildə istifadə olunması;
- Əsas idxal-ixrac məhsullarının daxili qiymətləri dünya qiymətlərinə uyğunlaşdırmaq;
- İnflyasiya prosesinin mənfi təsirlərini azaltmaq üçün əmək haqqı səviyyəsi ilə digər pul gəlirləri və qiymət dinamikası arasındakı əlaqəni müəyyənləşdirmək;

- Bazarda inhisar münasibətlərinin və inhisar meyllərinin qarşısını almaq və bütün növ qiymətlərin həyata keçirilməsinin qarşısını almaq üçün fərdi istehsalçılar tərəfindən vahid bir metodologiyanın yaradılması;
- İstehsalçılar üçün iqtisadi zəmanətlərin yaradılması;
- Məhsulun keyfiyyətini uyğun dünya standartlarına tənzimləmək;
- Strateji əmtəə nomenklaturası üzrə xammalın dünya bazar qiymətləri əsasında yaxşılaşdırılması;
- Qiymətləndirmə, metodoloji nəzarəti və bu sahədə idarəetmə və nazirliklərin, komitələrin, şirkətlərin, icmaların, təşkilatların və yerli icra qurumlarının fəaliyyətini əlaqələndirmək baxımından Respublikada qiymət orqanlarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsinə istiqamətləndirilməsi.

Əsasnaməyə əsasən direktivlər bilavasitə və dolaylı yolla qiymət tənzimlənməsi və tənzimləmə layihələri ilə qəbul edilən qərarlar, qiymətlərin müqayisəsi və mübahisələrin həlli ilə qəbul edilən qərarlar vasitəsilə qəbul edilir. Şura eyni zamanda qiymətlərin tənzimlənməsi sahəsində beynəlxalq və regional əməkdaşlıqda iştirak edən Respublikanın beynəlxalq və regional orqanlarını təmsil edir.

AR prezidentinin 26/12/2005 tarixində 341.Nöli sərəncamının üçüncü bəndinə uyğun olaraq AR Nazirlər Kabinetinə iki ay müddətində AR Tarif (Qiymət) Şurasının katibliyinin qurulması və fəaliyyətinin təşkil edilməsi ilə bağlı olaraq məsələləri həll etmək və müasir dövlət qurumları ilə “Dövlət tənzimlənməsi tətbiq edilən tariflərin (qiymətlərin) formalaşması və onlar üzərində dövlət nəzarətinin təmin olunması qaydaları” təsdiq olunmaqla həyata keçirilir. Həmin tapşırıqlara müvafiq olaraq AR Nazirlər Kabinetinin 30/12/2005 tarixində 247.Nöli qərarı ilə “Dövlət tənzimlənməsi tətbiq edilən tariflərin formalaşması və onların tətbiq edilməsi üzrə dövlət nəzarətinin təşkil olunması qaydaları” və AR Nazirlər Kabinetinin 09/03/2006 tarixində 68.Nöli qərarı ilə “AR Tarif (Qiymət) Şurasının katibliyi barədə” sənəd təşkil olunmuş və Şura katibliyinin struktur forması müəyyən edilmiş və rəhbərlik tərəfindən müəyyənləşdirilmişdir (www.e-qanun.az).

Dövri hesabatlar (qiymətlər) və üslubların yaradılması, həmçinin tətbiqi və təhlili üzrə dövlət nəzarəti qaydaları vasitəsilə təsdiq olunmuş qaydalara müvafiq olaraq, 30/12/2005 tarixində 247 Nöli AR Nazirlər Kabinetinin təsdiqlədiyi formaya müvafiq olaraq, İdarə Heyətinə təqdim edilən materiallar aşağıda qeyd olunmuşdur:

- obyektiv əsaslara görə malların (xidmətlərin) istehsal xərclərini artırmaq və ya azaltmaq;

- müəyyən edilmiş tələblər əsasında qiymətlərin dəyişdirilməsi ilə bağlı təkliflərin verilməsi və əsaslandırılması halında;

- dünya bazarındakı kəskin dalğalanmalara və ölkədəki sosial-iqtisadi vəziyyətə görə.

Lazım gələrsə, Şura qiymət düzəlişlərinə başlaya bilər. Malların (xidmətlərin) qiymətinin hökumət tərəfindən tənzimlənməsini təmin etmək üçün müəssisələr tətbiq ediləcək istiqamətə dair son göstəriciləri, qaydaları və informasiyaları şuraya göndərilir. Müəyyən edilmiş qiymət düzəlişləri xüsusiyyətlərindən, əhatə dairəsindən, tələblərindən və tariflərdə müəssisələr tərəfindən təqdim olunan materiallara nəzər yetirməklə, tariflərin təsdiq edilməsinə tabedir.

Hal-hazırda AR Tarif (Qiymət) Şurası, AR Nazirlər Kabinetinin 28/09/2005 tarixində 178 Nöli qərarı ilə təsdiq olunmuş “Qiymətlərin (Tariflərin) dövlət tərəfindən tənzimlənen məhsulların (işçilərin və xidmətlərin) siyahısı”na uyğun olaraq qiymətlərin dövlət tənzimlənməsini reallaşdırır. Bu da iqtisadiyyatın fərqli sahələrinə əsasən təbii inhisar və dövlət inhisarı, habelə inhisarçı təsərrüfat subyektlərini də əhtiva edən 38 istiqamət forması daxil olunmuşdur (Hümmətov X., 2008, s.6-7).

Qiymət tənzimlənməsi cəhdlərinə təqdim olunan layihələr əsasında layihələrin sayına görə, müraciətlər bir ay ərzində qiymətləndirilir və son qiymət əsaslandırıldığı gündən hesablanır.

Proyektin baxılması üçün vacib sənəd və informasiyalar Şuraya göndəriləcək və çatışmazlıqlar Şuraya bildiriləcəkdir. Yarımçıq olan sənəd və informasiya şəxslər tərəfindən beş iş günü ərzində verilir.

İqtisadi layihələrin lazımi qaydada həyata keçirilməsi üçün xərc maddələri və başqa xərc elementləri diqqətlə araşdırılmalıdır. Bu vəziyyətdə, maraqlı tərəflərin (istehlakçıların) xərcləri, qiymətləri ilə bağlı fikirləri və təklifləri əsaslandırılmış olduqda nəzərə alınır. Təqdim olunan layihələrin katibliyinin təklifi üzrə şura üzvləri gündəliyə əlavə edir və şura qaydalarına uyğun şəkildə rəsmi edilir.

Subyektlərin məhsullarının və onların qiymətlərinin tənzimlənməsi zamanı zərurət yarandıqda şura həmin işin icra olunmasını qısa bir müddətdə təmin edir və onu cədvəl şəklində sənədləşdirir, belə ki, ümumi göstəricilər bölməsində qeyd edilən məhsulun satış şərtləri və onun xüsusiyyətlərini əks etdirir. Müəyyənləşdirilmiş siyahı əsasında dövlət qurumları təsdiq edilmiş qiymət cədvəlləri vasitəsilə təmin olunur və qiymətlər kütləvi şəkildə informasiya ilə elan olunur (Сакс Дж.С., Ларрен Ф.Б., 1996, 362с).

Xarici qiymət tətbiqetmə təcrübəsinin araşdırılmasında ən vacib vəzifələrdən biri onların meyllərini və qanuniliyini başa düşməkdir. Bunun üçün fərqli ölkələrdə hansı qiymət tənzimləmə tədbirlərinin görülcəyini qərar verməliyik.

Cədvəl 5. Xarici ölkələrin qiymət tənzimləməsi

Ölkələr	Tənzimlənən qiymətlərin xüsusi çəkisi	Tənzimlənmə sferası	Dövlət tənzimlənmə orqanları
ABŞ	5-10%	Buğda, tütün, qarğıdalı, süd məhsulları, pambıq	Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, Antitrust idarəsi, Federl Ticarət şirkəti
Avstriya	10%	Duz, rabitə xidmətləri, tütün və spirtli içkilər üzərində dövlət inhisarı	Parlament, Təbii resurslar agentliyi, İqtisadi İnkişaf İdarəsinin Qiymət Bürosu
Yaponiya	20%	Buğda, süd, qaz və su təchizatı, dəmir yolu,	İqtisadiyyat Nazirliyi, Səhiyyə Nazirliyi,

		elektrik enerjisi, təhsil və səhiyyə	Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi
İsveçrə	50%	Çuğundur, toxuculuq məhsulları, musiqi adətlərinin və oyuncaqlarının qiymətlərinin tənzimlənməsi	Qiymətlər üzrə Federal İdarə, istehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi fondu

Mənbə: Dövlət Gömrük Komitəsi

Almaniyada qiymət tənzimlənməsi tələb və inhisar məhsullarına nəzarət əsasən bülletenlərdə yayımlanır. Dövlətdə tənzimlənən qiymətlərin spesifik çəki 10% -dir və bu Kral dekreti ilə tənzimlənmiş İqtisadiyyat Nazirliyinin Ali Şurasıdır.

Almaniyada qiymət tənzimləmə mexanizmi aşağıdakı yollarla həyata keçirilir:

İcazəli qiymətlər- Hökumət və özəl şirkətlər, Dövlət Şurasının icazəsi ilə, məhsul qiymətlərinin artmasına dəstək verən, nəzərdə tutulan məhsulun qiymətinin artırılması üçün Ali Şuraya təqdimat edir.

Xəbərdarlıq qiymətləri- Bəzi məhsulların qiyməti Ali Şuradan bir ay əvvəl xəbərdarlıqdan sonra artırılır.

Yerli qiymətlər- yerli komissiyalar tərəfindən qaldırıla bilər, burada yerli qurumlar aşağıda qeyd edilən elementləri diqqətə alırlar:

- İstehsal xərcləri və bu əsaslandırma qiymətin artırılması;
- Qiyməti qaldıran məhsul və xidmətin tam təsviri;
- Qiymət artımından sonrakı vəziyyət;
- Məhsulun istehsal xərclərinin quruluşu haqqında ətraflı məlumat;
- Məhsulun həyata keçirilmə qaydası.

Fransa iqtisadiyyatı dövlət sektoru o qədər də konkret deyil. Buna görə dövlət ümumiyyətlə inhisarçı sahələrə, yəni rəqabət bazar şəraitində fəaliyyət göstərən qaz, enerji və nəqliyyat sahələrinə cəmlənir. Bundan əlavə, dövlət rəqabətli bazar

mühitində fəaliyyət göstərən sahələrə, belə ki, milli, kommersiya banklarına və eləcə də, sığorta şirkətlərinə nəzarət edir.

İlk olaraq dövlət ümumi iqtisadi parametrləri, inhisarçı sektorlara qoyulan investisiyaların həcmi, hazır məhsulun və eləcə də, əmək haqqının qiymətini nəzarətdə saxlayır.

Sonuncu vəziyyətdə dövlət sahələrini iqtisadi parametrlərə minimal təsir göstərən xüsusi bir bölmə ilə onu rəqabətə hazır şəkildə gətirir. Bu xüsusiyyəti diqqətə alınaraq ölkə qiymətlərinin 20% -i dövlətin tərəfindən reallaşdırılır.

İtaliyada 1944-cü ildən bəri qiymətlərə nəzarət sistemi tətbiq olunur. Burada İdarələrarası Qiymət Komitəsi deyə bilərik ki, Sənaye Nazirliyinə tərkibindədir. Bu komitə əvvəlcə istehsal mallarının qiymətlərini müəyyənləşdirir və istehsalın inkişafına təkan verən məhsulların qiymətlərini təyin edir. Bu sistemdə milli iqtisadiyyatda hər bir məhsulun qiymət tənzimlənməsi və hər sahədə qiymət siyasəti tətbiq olunur. Qiymət nəzarəti praktik olaraq inflyasiyanı qorumaq məqsədi daşıyır.

İsveçdə müharibə və müharibə bitdikdən sonra qiymətlərə nəzarət genişlənməmişdi. O vaxt qiymətlərə nəzarət şöbəsi işləyirdi və beləliklə, 1956-cı ildə qiymətlərə nəzarət sistemi qaldırıldı. Ölkədə qiymət yüksəlməsini qabaqlamaq üçün onların iki vəziyyətdə dondurma sistemi tətbiq ediləcəyi müəyyən edilmişdir:

1. müharibə şəraiti zamanı;
2. qiymətlərin artması riski varsa;
3. Dövlət seçmə qiymətlərə də sahibdir.

İsveçdə - qiymət tənzimlənməsi dövlət qiymətləndirmə prosesinə təsir edən hüquqi sənədlər tərəfindən qəbul edilir. 1961-ci ildən bu yana Federal Hökumət ölkədəki kənd təsərrüfatı qiymətlərinin 50 faizinə nəzarət edir. Hökumət ölkədə bazar şərtlərini ödəmək üçün 30 faiz subsidiya verir. Bunlardan

1. 30 faizi nəqliyyat;
2. 16 faizi təhsil;
3. 13 faizi sağlamlıq;
4. 27 faizi kənd təsərrüfatıdır.

İsveçrədə ictimai nəzarət qiymət üzərində dövlət nəzarətindən istifadə edir. Bunun üçün istehlakçının maraqlarını qorumaq üçün bir fond yaradıldı və eyni zamanda tənzimlənən qiymət səviyyəsini pozaraq şirkətə və digərlərinə 100.000 İsveçrə frankı pul cəzası tətbiq etdi. Federal Sistem, ölkədə 80 məhsul kateqoriyasında həftəlik bülletenlər yayımlayır. Bu qiymətlər bölgəyə görə dəyişir.

Norveçdə qiymət və ticarət arasındakı qarşılıqlı əlaqə XIX əsrdə təsdiq olunmuş bir qanunla tənzimlənir. Kralın qərarına görə istehsalçılar və satış mərkəz və nöqtələr arasında fərdi qiymət razılaşmalarına 1957-ci ildə icazə verilmədi. Ona görə ki, müqavilələr yüksək qiymətlərlə mənfəəti artırmağı hədəfləyə bilər. Hökumət qiymət pozuntularına və digər qaydalara görə ciddi sanksiyalar həyata keçirir. Belə ki, əlavə cərimələrə də məruz qala bilərlər. Norveçdə yerli qiymət dünya bazar qiymətlərinə uyğunlaşdırılır.

Yaponiyada qiymət, dövlət qurumlarının ölkədəki liberal-demokratik partiyanın vəziyyətinə zidd olduğu qiymətə nəzarət etmədiyi minimum hökumət müdaxiləsinə tətbiq edilir.

1977-ci ildən bəri fəaliyyətə başlamış qanunlar “Ərzaq məhsulları bazarının tənzimlənməsi” və “Heyvandarlıq məhsulları üzrə qiymətlərin stabilləşməsi” barədə qanun respublikada hüquqi sənədlərdən sayılır. Həmin sənədlərlə ədalətli şəkildə bağlaşma komissiyası məşğul olur. Bu komissiya reallaşdırılan hər bir işin göstərilən hüquqi normativ əsasda həyata keçirilməsinə nəzarət edir və komissiyada qanunu pozan hər bir subyekt məsuliyyət qaldırmaq hüququna malikdir (Feyzullabəyli İ.A., İbişov E.İ., İsrailov H.A., 2001, 370 s).

Hökumət, bank sektorundan aktiv şəkildə bərpa edilə bilən qiymətli kağızlara daha çox faiz dərəcələri təqdim edə və pul təklifi yüksəlməsinə kömək edə biləcək hər hansı bir vəziyyəti nəzərə alır. Özəl sektordakı faiz nisbətlərinə mənfi təsir göstərən dövlət borcu, özəl sektorun borc və investisiyalarını sərtləşdirəcək və hökumətin pul kütləsindəki artımını aşağı salmaqən ixrac və bununla da PSNCR-lərin təsirini və maliyyə təzyiqlərinin təsirini azaldacaqdır.

Kanadada vahid qiymət tənzimlənməsi sistemi yoxdur. Beləliklə, qiymətlər əsasən tələb və təklif ilə tənzimlənir. Bu ölkədə qiymət siyasəti əsasən bir kənd

təsərrüfatı məhsulu və fermer təsərrüfatının gəlirliliyinin tövsiyə olunduğu bir qiymət dəstəyi siyasətidir.

Kanada dövləti tərəfindən ağır şəkildə olan sahələr üzrə subsidiya alır. 1986-cı il rəqabət aktı təsdiqləndi. Bu qanun, əsasən ölkədə iki növün “ Dartıcı-talanedici “ qiymətdən işlədilir.

1. Ticarətçilərin bir bölgəyə məhsullarını başqalarına nisbətən daha aşağı qiymətə satmasının qarşısını almaq üçün istifadə edilən qiymətlərdə coğrafi bir yer yaratmaqdır. Bu cür rəqabəti tamamilə aradan qaldırmaqda məqsəd qiymətlərin ilk hərəkətində özünü sübut etməkdir.

2. Rəqabəti əhəmiyyətli dərəcədə azaldacaq bir qiymət siyasətinin həyata keçirilməsi üçün arzuolunan “əsaslandırılmış aşağı qiyməti” nin tərifidir.

ABŞ-da qiymətlərin çoxunu rəqabətli bazar mexanizminə güvənən şirkətlər edir. Eyni zamanda, təbii inhisar sahəsindəki dövlət qiymətləri onları 5-10% arasında saxlayır. Amerika Birləşmiş Ştatlarının bəzi ştatlarında elektrik enerjisi, sektorlararası nəqliyyat vasitələri və dəmir yolu haqlarının qurulmasına icazə verilir.

ABŞ-da qiymətlərin çoxunu rəqabətli bazar mexanizminə güvənən şirkətlər edir. Eyni zamanda, təbii olan inhisar sahəsindəki dövlət qiymətləri onları 5-10% arasında saxlayır. Amerika Birləşmiş Ştatlarının bəzi ştatlarında elektrik enerjisi, sahələrarası nəqliyyat vasitələri və dəmir yolu tariflərinin qurulmasına icazə verilir. Müəssisələrdə fərqli qiymət formatlarından işlədilir ki, bu zaman bəzi məhsulların alıcıların ala biləcəyi səviyyəyə gətirilməsinə səbəb olur.

Qalanları uzun müddətdir həmin şəxslə eyni qiymətə istifadə olunur. Amerikada faiz dərəcələri dövlət tərəfindən nəzarət edilir. Beləliklə, istehsal xərclərinin artmasına imkan vermir. 1993-cü ildən bu yana ABŞ-da fermer qiymətlərinin tənzimləndiyi və girov qiymətlərindən istifadə edildiyi aşkar edildi. Girov qiyməti aşağı qiymət qiyməti kimi çıxış edir. Məqsəd fermer məhsullarının qiymətlərinin bazar qiymətlərindən aşağı düşməsinə imkan verməmək, bu da fermerlər üçün rahatlama kimi görülür və həmçinin, ABŞ 160 sayda kənd təsərrüfatına paritet qiymət təyin etmişdir.

İngiltərə - 1980-ci illərdə İngiltərədə zirvəyə yüksələn monaristlər PSNCR-də hökumətlə ixtisaslaşmanın orta və uzunmüddətli pul strategiyasında mərkəzi olduğunu qəbul edir. Bununla birlikdə, özəl xərclərin iqtisadiyyatın dövlət sektoruna töhfəsinin artımını məhdudlaşdırmaqla (vergi artımından fərqli olaraq) istədiyiniz təklifləri müəyyənləşdirmək olur. Monetarlar özəl sektoru istehsalın əsas mənbəyi və məşğulluğun uzunmüddətli böyüməsi olaraq görürlər.

Qiymət siyasəti zamanı strateji məqsəd olaraq dünya qiymət sisteminə uyğun bir şəkildə bazar iqtisadiyyatının bütün sektorlarında bütöv şəkildə bazar mexanizminə müvafiq formada formalaşması və onun sərbəst qiymətqoyma sistemi zamanı rəqabətin inkişafı üçün zəruri imkanların yaradılmasıdır. Buna görə qiymətlərin əsassız şəkildə yüksəlməsi üçün müəyyən imkanların axtarmaq və onun üzərində mübarizə aparılması məqsədəuyğundur (Əhmədov M.A., 2003, s.520).

Bu səbəbdən sivil ölkələrin hamısı daxili bazarda bazar iqtisadiyyatının inkişafına təsir etmədən qiymət nəzarəti və effektiv tənzimləmə edirlər ki, bu da fərqli ölkələrdə fərqli metod və metodlarla həyata keçirilir. Bu baxımdan, qiymətlərin dövlət tənzimlənməsinin nə zaman və hansı yolla aparılmasının ən vacib şərti yenidən tarixi və məntiqi qaydada tətbiq edilməsidir.

Ümumiyyətlə, hər bir sivil sivil ölkədə daxili bazarda qiymətlər üzrə nəzarət və əlverişli tənzimləmə tətbiq edilir və bu müxtəlif ölkələrdə fərqli metodlar və vasitələr ilə bazar iqtisadiyyatının inkişaf etməsinə zərər vurmadan və ya ona köməklik göstərməklə həyata keçirilir. Bu cəhətdən qiymətlərə dövlət tənzimlənməsinin hansı zaman və metodlarla yerinə yetirilməsinin vacib şərti onun tarixi və məntiqi ardıcıl şəkildə nəzərdən keçirilməsinin məqsədəuyğun tətbiq edilməsi sayılır (www.homepage.newschool.edu).

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Hal-hazırda ölkəmiz qiymət tənzimləməsinə və həmçinin, valyuta sabitliyinə diqqət yetirməli və idxalı əvəzləyən və ixracı daha da artıran inkişafa təkan verməlidir. Tədqiqatda Azərbaycanda qiymət mexanizminin konseptual əsaslarını, dünya təcrübəsini və milli reallıqları müəyyənləşdirilmiş və iqtisadi tənzimlənmədə qiymət tənzimləmə sahələri və hədləri müəyyən edilmişdir. Tədqiqatda ixracın artmasının iqtisadi siyasət aspektləri, ixrac və idxal əməliyyatlarında qiymətləndirilmə məsələləri, qiymət tənzimlənməsinin milli iqtisadiyyatın inkişafına müsbət və mənfi təsiri vurğulanır. Bu əsasdan tədqiqatın elmi yeniliyi xarici təcrübə zamanı sınaqdan uğurla keçirilmiş optimal olan tənzimləmə metod və qaydalarının ölkə iqtisadiyyatımızda həyata keçirilməsi variantlarını aydınlaşdırmaqla aşağıdakılar aid edilə bilər:

– İqtisadiyyatda müasir şəraitdə qiymət siyasətinin effektivliyi bu siyasətin müxtəlif elmi və nəzəri yanaşmaların elementlərini ahəngdar şəkildə birləşdirən modellərə əsasən tələb edilir;

– Maliyyə böhranı göstərir ki, dövlət qiymət siyasəti çox yönlü olmağı hədəfləyir;

– Fikrimizcə, sənaye müəssisələrinin ixrac potensialı xarici bazarda tələb olunan, bazar şəraitində təsərrüfat subyektləri tərəfindən istehsal və satıla bilən rəqabətqabiliyyətli məhsulların həcmidir. Müəssisənin ixrac potensialının qiymətləndirilməsi həm xarici, həm də daxili mühitin, xarici bazarın və müəssisənin özünün imkanlarının öyrənilməsini əhatə edən hərtərəfli tədqiqatdır.

– İxrac potensialının hərtərəfli qiymətləndirilməsi aşağıdakı hallarda tətbiq edilməlidir:

- ✓ məhsulların satıla biləcəyi bir neçə bazarın müqayisəsi;
- ✓ ixrac həcmnin məqsədəuyğunluğunun əsaslandırılması;
- ✓ məhsul ixracı planlarının əsaslandırılması.

– Ölkənin ixrac çətin iqtisadi kateqoriya rolunu oynayır. Bu kateqoriyadan yalnız son vaxtlar iqtisadi ədəbiyyatda istifadə edildiyi üçün elmi tədqiqat, açıqlama, kəmiyyət və keyfiyyət qiymətləndirməsi üçün lazımi qədər pul verilməmişdir. Azərbaycanın ixrac potensialı ayrı-ayrı müəssisələr və sənaye sahələri üçün mal və xidmətlər istehsalında istehsal imkanları və ixrac, bütövlükdə iqtisadiyyatda istifadə edilə bilən və istifadə edilə bilən məhsullardır;

– Neft və neft məhsulları Azərbaycanın ixrac strukturunda mühüm yer tutsa da, digər qeyd olunan məhsulların ixrac potensialına malikdir və inkişafı iqtisadi cəhətdən sərfəlidir;

– Ölkənin ixrac potensialından istifadənin artırılmasının da tərkibinə daxil olduğu “2014-2018-ci illərdə Regionların Sosial-İqtisadi İnkişafı” proqramının həyata keçirilməsi uğurla reallaşdırılmışdır və qarşıya qoyulan məqsədlərə nail olunmuşlar;

– İdxalın proqnoz parametrlərini hesablayarkən nəzərə alınmalıdır ki, bu göstərici müəyyən edilərkən əvvəllər idxal olunan texnologiyalara görə xarici sərmayənin miqdarı dəyişə bilər. Buna görə idxalın böyüməsinə təsir göstərən müasir maşın və texnologiyaların idxalı yalnız onların idxalı müddətində nəzərə alınmalıdır.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYATIN SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. Abbasov Ç.M., (2002) “Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına integrasiya yolları”, Bakı, 314 s.
2. Abdullayev S.H., Feyzullayev C.Ə., (2006) “Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət sahəsində qanunvericiliyinin təhlili”, Bakı, 412 s.
3. Abdullayev A., (2003) “İqtisadiyyat və iqtisadi siyasət”, Bakı 228 s.
4. A.Nadirov, (2001), “Müstəqil Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişaf məsələləri”, Dərslik, Elm, Bakı, 534 s.
5. “Azərbaycan Respublikasında ixrac-idxal əməliyyatları üzrə gömrük rüsumlarının dərəcələri, gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə alınan yığımların miqdarı haqqında” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı, 2002
6. Azərbaycan Respublikası dövlət sərhədinin buraxılış məntəqələrindən keçirilən malların və nəqliyyat vasitələrinin yoxlanılmasında “bir pəncərə” prinsipinin tətbiqi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı 11.10.2008
7. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı(2015) İllik hesabat, Bakı, 204 s.
8. “Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı- Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi”
9. “Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 24 iyun 1997-ci il tarixli, 609 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq olunmuş “Azərbaycan Respublikasında idxal-ixrac əməliyyatlarının tənzimlənməsi Qaydaları”
10. “Azərbaycan Respublikasında ixrac-idxal əməliyyatları üzrə gömrük rüsumlarının dərəcələri, gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə alınan yığımların miqdarı haqqında” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı, 2002
11. Azərbaycan Respublikasının ixracat potensialından səmərəli istifadə edilməsi haqqında”, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, Bakı 1992
12. Azərbaycanca qiymətlər, Statistik məcmuə, ARDSK, Bakı, Səda
13. Bayramov Ə. Ə., (2007) “Regional iqtisadi integrasiya”, Bakı, 354 s.

14. Əhmədov M.A., (2003) “Qloballaşma və milli iqtisadiyyatın formalaşması”, Bakı, 520 s.
- 15.Əliyev A., (2003) “Azərbaycanın iqtisadi siyasəti. Azərbaycanın xarici ticarət iqtisadi əlaqələri”. Qanun, Bakı, 245 s.
- 16.Əliyev A., Şəkəreliyev A.,(2002) “ Bazar iqtisadiyyatına keçid: Dövlətin iqtisadi siyasəti”, Bakı, 236 s.
- 17.Feyzullabəyli İ.A., İbişov E.İ., İsrailov H.A., “Beynəlxalq ticarət işi, Bakı, Zaman 2001, 370 s
- 18.Hacıyev Ş.H., Bayramov Ə.İ., (2000) “Beynəlxalq iqtisadiyyat. Metodiki göstəricilər”, Bakı, 365 s.
- 19.Hümmətov X. Qiymətlərin tənzimlənməsinin hüquqi bazasının təkmilləşdirilməsinə ehtiyac duyulur. Ayna qəz., Bakı, 2008, 23 avqust 10 s.
- 20.Qarayev İ., Ağabəyov Ş., Bayramov Q., Quliyev İ. “ Qiymətin əmələ gəlməsi”, Bakı, 2000
- 21.Kazımlı X.H.,(2008), “Qiymətləndirmənin əsasları”, Dərslik, İqtisad Universiteti, Bakı, 430 s.
- 22.Kəlbəyev Y.A., (2005) “Fiskal siyasət və milli iqtisadiyyatın tənzimlənməsi problemləri”, Monoqrafiya, Bakı, 468 s
- 23.Məhərrəmov A.M., Aslanov H.H, (2008) “Xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi” Bakı, 399 s
- 24.Nadirov A.,(2005) “ Müstəqil Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişaf məsələləri”, Bakı, 362 s.
- 25.Nuriyev C.,(2000) “Beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin hüquqi tənzimlənməsi” Bakı 326 s.
- 26.Sadiqov K.F.(2009), “Milli iqtisadiyyatın tənzimlənməsinin konseptual əsasları”, Bakı, 412 s.
- 27.Səmədzadə Z.Ə.(2001) Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələri // “İqtisadiyyat və həyat”, 325 s.
- 28.Stiqlits J., (2004) “Qloballaşma və onun doğurduğu narazılıqlar”, İqtisadi islahatlar mərkəzi, Bakı, 318 s

29. Zeynalov Z.S., (2008) “Aqrar sahədə idxal-ixrac əməliyyatlarının uçotunun təkmilləşdirilməsi”, Bakı, 138 s.

Rus dilində

1. Авдокушин Е.Ф., (2001) Международные экономические отношения. Москва, 652 с.
2. Бондаренко Н. Таможенно-тарифное регулирование ВЭД. Издательство: МарТ Издательский центр, Ростов-на-Дону, 2007, 224 с
3. Эфендиев О., Алиев Э., (2007) Внешнеэкономическая деятельность современного Азербайджана. Баку, 365 с.
4. Мэнкью Г.Н. Принципы экономики. СПб Питер Ком. 1999, 330 с
5. Вельяминов Г.М., (2004) Международное экономическое право и процесс: М.: Волтерс, Клувер, 426 с.
6. Сакс Дж.С., Ларрен Ф.Б., (1996) Макроэкономика. Глобальный подход. Пер. с англ. М., “Дело” 362 с.

Xarici dildə

1. Rodriguez F. and Rodrick D., (2000) Trade policy and economic growth: a skeptics guide to the corss-national evidence, University of Maryland and Harvard University, 632 s.
2. Thompson H., (2006) International Economics: global markets and competition, “World Scientific Publishing Co, Pte, Ltd”., 506 p

İnternet mənbələri

1. www.azstat.org
2. www.economy.gov.az
3. www.customs.az
4. <http://iqtisadiislahat.org>
5. www.wto.org

6. www.taxes.gov.az
7. www.maliyye.gov.az
8. www.wcoomd.org
9. <https://bakuresearchinstitute.org>
10. www.azstat.org
11. www.homepage.newschool.edu

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1. Bazarların təsnifatı.....11

Şəkil 2. Xarici ticarət praktikasında tərəflər arasında effektiv qarşılıqlı əlaqə.....20

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1. 2013-2018-ci illər üzrə Azərbaycanın ən çox məhsul idxal etdiyi ölkələrin siyahısı (min ABŞ dolları).....31

Cədvəl 2. 2018-ci ildə mühüm növ məhsulların idxalı (ölkələr üzrə).....36

Cədvəl 3. 2018-2019-cu illərin makroiqtisadi göstəriciləri.....42

Cədvəl 4. Xarici ticarət dövriyyəsinin dinamikası.....44

Cədvəl 5. Xarici ölkələrin qiymət tənzimləməsi.....60

Diagramlar siyahısı

Diagram 1. Respublikada ÜDM dinamikası.....30

Diagram 2. Faktiki istifadə edilmiş xarici borcların və imzalanmış sazişlər üzrə xarici borclar.....31

Diagram 3. Azərbaycanın ən çox məhsul ixrac etdiyi ölkələrin faizlə nisbət33

Diagram 4. 2018-ci il yanvar ayı ərzində Azərbaycan Respublikasına idxal olunan məhsullar (min ABŞ dolları).....34